

Osmanlı Hayırseverlik Kültüründe Hz. Peygamber (s.a.s) ile İlgili Uygulamalar

Practices Related to the Prophet (pbuh) in the Ottoman Philanthropy Culture

Nilüfer Ateş

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Ana
Bilim Dalı

Assistant Prof., Yozgat Bozok University Faculty of Theology, Department of Sirah al-Nabawiyah
and Islamic History
Yozgat / Turkey
nilufer.ates@yobu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-5101-546X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 2 Ekim 2022 / **Date Received:** 2 October 2022

Kabul Tarihi: 5 Aralık 2022 / **Date Accepted:** 5 December 2022

Yayın Tarihi: 1 Ocak 2023 / **Date Published:** 1 January 2023

Yayın Sezonu: Ocak 2023 / **Pub Date Season:** January 2023

Atıf: Ateş, Nilüfer. "Osmanlı Hayırseverlik Kültüründe Hz. Peygamber (s.a.s) ile İlgili Uygulamalar". *Akademik Siyer Dergisi* 7 (Ocak 2023), 1-31.

Citation: Ateş, Nilüfer. "Practices Related to The Prophet (pbuh) in the Ottoman Philanthropy Culture". *Journal of Academic Sirah* 7 (January 2023), 1-31.

<https://doi.org/10.47169/samer.1183158>

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların Kaynakça'da belirtildiği beyan olunur (Nilüfer Ateş).

Ethical Statement: It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography (Nilüfer Ateş).

Bu makale Creative Commons Atıntı-Gayriticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-Nc 4.0).

Öz

Bu çalışma Osmanlı dönemi hayırseverlik faaliyetlerinden Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olan vakıf uygulamalarını konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olup halk dindarlığında önemli bir yeri bulunan bu vakıfların çeşitliliğini ve yaygınlığını göstermektir. Konuyla ilgili birincil kaynak olan vakfiyeler, belge tarama yöntemiyle şer'iyeye sicilleri, arşiv kayıtları ve basılı kaynaklardan istifade edilerek tespit edilmiştir. İncelenen vakıf türlerine örnek teşkil edecek şekilde Anadolu ve Balkan coğrafyasında farklı yüzyıllardaki uygulamaları göstermek üzere belge seçimi yapılmıştır. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'in tilaveti ve sevabının Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hediye edilmesi şeklinde uygulanan tilâvet vakıfları ve Mevlid, Muhammediyye, Mi'râciyye, Delâil-i Hayrât, Buhârî-i Şerîf ve Şifâ-i Şerîf kitaplarının belirli zamanlarda okunmasına yönelik yapılan kıraat vakıfları ele alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili vakıf türlerinin tamamı bunlardan ibaret olmayıp hadis öğretimi için müstakil kurumlar olan dârülhadisler ile Haremeyn ve surre vakıfları da bu kapsamda işlenmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada, Osmanlı toplumsal yaşamında Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili ne tür vakıflara yer verildiğinin tespiti yapılmış ve her birine dair örnekler sunulmuştur. Söz konusu vakıfların topluma nasıl bir katkı sağladığı açıklanmıştır. Bu sayede Hz. Peygamber (s.a.s.) sevgi ve muhabbetinin toplumsal hayatta ne denli canlı olduğu ve toplumsal birlikteliği kenetleyici bir işlev yüklediği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Osmanlı Toplumunu, Vakıf, Mevlid, Muhammediyye.

Abstract

This study deals with the waqf practices related to the Prophet (pbuh), which is among the philanthropic activities of the Ottoman period. The aim of study is to show the diversity and prevalence of these waqfs which are related to the Prophet (pbuh) and have an important place in folk piety. The primary source on the subject, waqfiyas, were determined by using the document scanning method sharia registers, archive records and printed sources. Document selection was made to show the practices in different centuries in Anatolia and the Balkan geography, as an example to the types of foundations examined. First of all, the tilavet waqfs, which were applied as the tilavet of the Qur'an and the gift of its reward to the Prophet (pbuh), and the recitation waqfs that are made to read the Mawlid Muhammadiyya Mirajiyya Delail al-KHayrat al-Bukhari al-Sharif and al-Shifa al-Sharif books at certain times have been discussed. Types of waqfs related to the Prophet Muhammad (pbuh) are not limited to these. Darul-hadiths, which are independent institutions for teaching hadith, and Haremeyn and surre waqfs are also covered in this contex. As a result, in this study, it was determined what kind of waqfs about the Prophet (pbuh) were included in the Ottoman social life and examples of each of them were presented. It has been explained how these waqfs contribute to the society. In this way, it has been revealed how lively the love and affection of the Prophet (pbuh) was in social life and that it assumed a clamping function for social unity.

Keywords: Sirah, Ottoman Society, Waqf, Mawlid, Muhammadiyya.

GİRİŞ

İnsanlığa son ilahi çağrıyla ulaştıran, silsile-i nübüvvetin nihâi halkası Hz. Muhammed (s.a.s.), yaşadığı çağdan günümüze gelinceye kadar coğrafya, etnik köken, sosyal statü, yaş, cinsiyet farkı olmaksızın tüm müslüman toplumların hayatında ayrıcalıklı ve özel bir yere sahip olmuştur. Müslümanlar, peygamber sevgilerini her şeyin üzerinde tutmuşlar ve bu muhabbeti nesilden nesile aktararak kalıcı hale getirmişlerdir. Bu muhabbet, onun hayatına, sözlerine, geride kalan hatıralarına, yaşadığı yerlere, soyundan gelenlere, hatta soyundan olmasa bile onun hatıralarının bulunduğu beldelerde yaşayan insanlara dahi teşmil edilmiştir. Türklerin İslâm dinini kabul etmeleri sonrasında Hz. Peygamber ile (s.a.s.) kurdukları gönül bağı edebiyattan sanata, ilmi faaliyetlerden gündelik hayata, örf ve âdetlere kadar her sahada kendini gösterecek nitelikte olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dindeki önderliği ve örnekliği, Müslümanlara hayatlarını tanzim etme hususunda yol göstericidir. Örneğin hayırseverlik anlayış ve uygulamalarının toplumsal tabanda yaygınlaşmasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlü teşvikleri ve fiilî uygulamaları, müslümanlar üzerinde tesirini güçlü bir şekilde göstermiş, tarihî süreçte müslümanlar, cömertlik erdemini açığa çıkaran sayısız davranış ve uygulamalar geliştirmişlerdir. Bu noktada iyilik, yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsallaştırarak daha etkili ve sürekli bir biçimde hayır yollarını çeşitlendirmişlerdir. Evrensel bir özellik olan yardımlaşma eylemi, Kur'ân ve Sünnet'in yönlendirmeleriyle müslüman toplumlarda temel nitelik haline gelmiştir.

İslâm medeniyetinin kendine mahsus dinamikleri temelinde şekillenerek temayüz eden en dikkat çekici kurumlardan biri vakıf müessesesidir. Vakıf kurumu, tarih boyunca pek çok işlevler yüklenerek toplumsal, kültürel ve ekonomik hayatın ihtiyaçlarına cevaplar sunmuştur. Şehir, kasaba, köy gibi yerleşim yerleri için gerekli olan alt yapı ve imar işlerinden, insanların yeme-içme, barınma, eğitim, sağlık gibi tüm ihtiyaç alanları, hayır sahiplerinin girişimleriyle karşılanmıştır. Vakfiyelerde hayır sahiplerinin vakıf kurmaktan maksatlarının, Allah'ın rızasını kazanmak (hasbeten li'llâh), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şefaatinin ummak (şefâ'aten li-Rasûlillâh), âhiret azığı edinmek ve cehennem azabından kurtulmak olduğu samimi ifadelerle dile getirilir. Dünya hayatının geçiciliği, âhiret hayatının ebedî oluşu, insanın âhiretteki hesabının kolay olabilmesi için bu dünyada iken iyilikler ve faydalı işler yaparak azık edinmesinin gerekliliği, bu anlamda sadaka-i câriye yapmanın önemi vurgulanır. Vakıf kurucuları, kendileri vefat etse dahi onlardan sonra uzun zaman boyunca faydası görülmeye devam edecek türde hayırlı işler yapmaya yönelmişlerdir.

Osmanlı toplumunda kurulan vakıfların bir kısmı, halkın rağbet ettiği belli başlı kitapların tilâvet ve kıraatine¹ yöneliktir. Halkın ilgisine mazhar olan ve vakıf muamelesine tabi tutulan kitapların başında Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Bununla birlikte Mevlid, Muhammediyye, Mî'râciyye, Delâil-i Hayrât, Sahîh-i Buhârî ve Şifâ-i Şerîf gibi kitaplar da vakfa konu edilmiştir. Mevlid başta olmak üzere mezkûr kitapların ortak özelliği, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olmalarıdır. Müslümanların çeşitli önemli zaman dilimlerinde bir araya gelerek tertip ettikleri

¹ Tilâvet ve kıraat kelimelerinin her ikisi de okumak anlamına gelmekle birlikte bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm için tilâvet kavramı; diğer kitaplar için kıraat kavramı kullanılmıştır.

cemiyetlerde okunan bu kitaplar, onlara peygamber sevgisini ve bilgisini aşlamıştır. Yaygın okunan kitaplar olmaları sebebiyle müslüman halkın Peygamber algısının şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Aynı zamanda Müslümanlar ondan söz eden kitapların okunmasını sürekli hale getirmek amacıyla ve bu sayede sevap elde etmek ümidiyle vakıflar kurmuşlar ve bu sayede söz konusu Peygamber anlayış ve algısının asırlar boyunca devam ederek sonraki nesillere intikalini sağlamışlardır.

Osmanlı hayırseverlik kültüründe Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olarak hadislerin tedrisi için kurulan dârülhadisler ile Haremeyn ve surre vakıfları da yer almaktadır. Esasen zikredilen vakıf türlerinin her biri müstakil çalışma konusudur. Bu çalışma, topyekûn Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili Osmanlı döneminde tanzim edilmiş tüm vakıfları tespit etme gibi bir amaç taşımamaktadır. Burada Osmanlı vakıf kültürü içerisinde oldukça dikkat çekici bir şekilde Hz. Peygamber'i (s.a.s.) konu edinen ve halk dindarlığında önemli bir yeri bulunan vakıflara toplu bir bakış sunulması hedeflenmiştir. Söz konusu vakıf faaliyetleri, Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinden hayırseverlerin yaptıkları vakıflardan örnekler verilerek açıklanacaktır. Bu sayede Hz. Peygamber (s.a.s.) sevgi ve muhabbetinin toplumsal hayatta ne denli canlı olduğu ve toplumsal birlikteliği kenetleyici bir işlev yüklendiği ortaya konulmuş olacaktır.

Bu tür vakıf uygulamaları, bir taraftan Kur'ân ve Sünnet bilincini canlı tutmakta; bir taraftan da halkın birlik, beraberlik, kaynaşma, dayanışma ilişkilerini güçlendirmekte, dinî duyarlılıklarını pekiştirmektedir. Geniş Osmanlı coğrafyasında kültürel hayatın şekillenmesi noktasında bilhassa tilâvet ve kıraat vakıflarının önemli rolü olmuştur. Mimari yapılara nispetle pek dikkat çekmeyen bu tür vakıflara, mevcut vakıf çalışmalarında çok az ilgi gösterildiği ya da detay bir konu olarak yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmanın hedeflerinden biri de, söz konusu vakıflara kıymet atfederek onları odağa alan müstakil çalışmaları teşvik etmektir.

1. Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti Vakıfları

İslâm dininin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetine bıraktığı mukaddes emanettir. Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanların kıyamete kadar bu emanete sıkı sıkıya sarılarak sahip çıkmalarını, onun emir ve yasaklarını hayatlarında düstür edinmelerini tembihlemiştir.² İlahi kelâmın, Allah'ın rızasını kazanmak niyeti ve ibadet kastıyla tilâvet edilmesini tavsiye ve teşvik etmiştir.³ Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazası ve insanlara ulaştırılması noktasında ilk müslüman neslin ortaya koydukları mücadele ve çabaları müteakip sonra gelen Müslümanlar da tarih boyunca ona gereken hürmeti ve ilgiyi göstermede güzel örneklikler vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in okunması, okutulması, öğrenilip öğretilmesi, hifzedilmesi, yorumlanması hususlarına

² "Size bir şey bıraktım ki ona sınıksız sarılırsanız sapıtmazsınız. O, Allah'ın kitabı Kur'ân'dır." Bk. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1433/2012), "Hac", 147 (No: 1218).

³ Bu konuda birçok hadis bulunmaktadır. Örneğin; "Sizin en hayırlılarınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir." Bk. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Fezâilü'l-Kur'ân" 15 (2907); "Her kim Kur'ân'dan bir harf okursa bu harf karşılığında ona bir hasene vardır. Bir hasene ise on misliyle karşılık görür. Ben 'Eliflâm mîm' bir harftir demiyorum, fakat elif bir harf, lâm bir harf ve mîm de bir harftir." Bk. Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 16 (No. 2910).

titizlik göstermişlerdir. Böylece Kur'ân tilâvetiyle ilgili zamana ve coğrafyaya göre çeşitlilik arz eden zengin bir kültür birikimi meydana gelmiştir.

Müslüman toplumun hayatının her alanını kuşatan vakıf müessesesi, Kur'ân-ı Kerîm'in öğretilmesi ve okutulması hususunda çok çeşitli uygulamalara imkân sağlamıştır. Farklı seviyelerdeki öğrencilerin eğitimleri için dârü'tta'lim, dârülkurrâ, dârülhuffâz gibi müessese vakıfları; talebe, hoca ve söz konusu kurumların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan vakıflar; cami, mescid, türbe, medrese, kütüphane, tekke gibi mekânlarda okunmak üzere yapılan Mushaf vakıfları, bunlardan bir kısmıdır. Amel defterinin kapanmamasına vesile olan bu tür sadaka-i câriye kabilinden işleri, Müslümanlar gönüllü bir şekilde, şevkle yerine getirmişlerdir.

Osmanlı toplumunda Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili olarak vakıf sahasında tatbik edilen uygulamalardan biri de, hayatta olan ya da vefat eden kişiler için cüz, sûre okunması yahut hatimlerin yapılmasıdır. Bu amaçla kurulan çok sayıda vakıf vardır. Her tür mâlî kapasiteye sahip vakıflarda Kur'ân-ı Kerîm tilâveti ile ilgili tahsisatın olduğu görülmektedir. Çok büyük gelirlerle vakıf kuranların da küçük tasarruflarıyla girişimde bulunanların da asıl amacı, Allah'ın rızasını kazanarak hayır dua alma yolunu kalıcı hale getirmektir. Vâkıfların dua talebi, en çok üzerinde durdukları husustur. Büyük yatırımlar gerektiren cami, mektep, medrese, dârüşşifâ, imaret gibi müessesât-ı hayriyye yaptırımlar, bazı kişileri vakıflarında görevlendirerek kendilerine dua etmeleri karşılığında belirli bir ücret tahsis etmişlerdir. Dua öncesinde belirli sûrelerin ya da hatmedilecek şekilde düzenli olarak cüz okunmasını şart koşmuşlardır. Pek çok selâtin evkâfında Kur'ân-ı Kerîm cüzleri sayısınca cüzhân tayin edilerek her gün bir hatim yapılması kural haline getirilmiştir.⁴ Müstakil vakıf kuramayacak durumda olup da vakıf faaliyetinde bulunmak isteyen kişiler ise, mevcut bir vakıf bünyesinde Kur'ân-ı Kerîm tilâvetine ilavede bulunmuşlardır.⁵ Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin akabinde yapılacak duada vâkıfın adının özellikle anılması, tilâvet edilen Kur'ân'dan hâsıl olan sevabın önce Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhuna, onun ehl-i beytinin ve ashabının, diğer peygamberlerin ve vâkıfın ruhuna ihdâ edilmesi istenmiştir. Gelişen bu tilâvet vakıfları uygulaması içerisinde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yönelik olanlar da bulunmaktadır. Aşağıda Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bağlantılı olarak yapılan tilâvet vakıflarının muhtevasını göstermek üzere çeşitli dönemlerde tanzim edilmiş vakfiyelerden örnekler verilecektir.

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Kur'ân tilâveti bağışlayan vakıf kuruculardan biri olan Hacı Ahmed Bey b. Mehmed, Evâil-i Cemâziyelevvel 999/25 Şubat 1591 tarihinde Eyüp'te Cami-i Kebîr Mahallesi'ndeki evini vakfetmiştir. Vakfiyesinde belirlediği sıralama doğrultusunda evinde oturma hakkına sahip olan kimselerin, her gün sabah namazından sonra üç defa İhlas Sûresi ve bir defa

⁴ Örnek selâtin vakıfları için bk. *Bursa Vakfiyeleri-I*, haz. Hasan Basri Öcalan vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013), 213, 301, 415, 564.

⁵ Örneğin Fatih Sultan Mehmed, Bursa Emir Sultan Vakfı'nın mâlî kaynaklarına ilâveler yaparak verilen hizmetleri artırmıştır. Bu kapsamda Emir Sultan Türbesi'nde görev yapan cüzhân sayısını 15'ten 30'a çıkararak her gün bir hatim yapılmasını şart koşmuştur. Bk. BOA, *Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV. VKF.]*, 19/1; Bu kadar geniş maddî imkâna sahip olmayan halktan bazı kişiler ise aynı vakıf bünyesinde cami ya da türbede okunmak üzere cüz vakıfları yapmışlardır. Emir Sultan Camii'nde Molla Gürânî, Selime Hatun, Sûfi Hayreddin, İmam Muhyiddin, Fâtıma Hatun ve Kara Bali oğlu için cüz vakıflarının yapılmış olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bk. BŞS A 58 4a, 6a, 8b, 26a, 62a, 64a-b; A 94 161b, A 8 291b.

Fâtiha Sûresi'ni okuyup hâsıl olan sevabı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhuna hediye etmelerini şart koşturmuştur. Hacı Ahmed Bey, 35 bin akçesini daha vakfederek gelirinden elde edilen kârla, günlük bir akçeye her gün akşam namazından sonra Mülk Sûresi'ni okuyup ecrini, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bağışlamak kaydıyla cami imamlarından birini tayin etmiştir. Ehl-i beyt sevgisi ile dolu olduğu anlaşılan vâkıf, ayrıca Ebû Eyyûb el-Ensârî mescidlerinden Ferruh Baba Mescidi'nde her gün Yâsîn Sûresi'nin okunup sevabının Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ruhuna bağışlanmasını istemiştir. Eyüp Sultan Camii'nin dört müezzininin her birine günlük bir akçe tayin ederek karşılığında beş vakit namazdan sonra üç defa İhlâs Sûresi'ni tilâvet edip sevabını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhuna hediye etmelerini; akşam ve cenâze namazları hâricindeki diğer vakitlerde, Cuma namazından sonra yaptıkları tehlîlin ve salât u selâmın aynısını söylemelerini ve sevabını ehl-i İslâm'ın ervâhına hediye etmelerini şart koşturmuştur.⁶

İstanbul kadı sicillerinde tilâvet vakfı ile ilgili kayıtlardan biri de Mahmud Paşa'ya aittir. O, 28 Şa'ban 1020/5 Kasım 1611 tarihli vakfiyesinde, vakıf gelirleriyle altı kişinin görevlendirilip bunların Başçı Hacı Mahallesi Camii'nde her gün sabah namazı sonrasında birer cüz tilâvet etmelerini, bir cüzün Hz. Peygamber'e (s.a.s.); ikincisinin vâkıfa; üçüncü ve dördüncüsünün vâkıfın anne ve babasına; beşinci ve altıncısının da vâkıfın iki kardeşine bağışlanmasını istemiştir.⁷

Bursa'da bir tüccar olan sâhibü'l-hayrât el-Hâc Mehmed b. el-Hâc Hüseyin Efendi ise, 22 Cemâziyelâhir 1121/29 Ağustos 1709 tarihli vakfiyesinde, 3,5 dönümlük bahçesini hasbeten li'llâh vakfetmiş, bahçenin icâre gelirinden tevliyet ücreti dışında kalan kısmının Gazi Hüdâvendigâr Camii'nde haftada üç gün tecvid kıraatinde bulunan kişiye verilmesini; görevlendirilen bu kişinin ders sonralarında üç İhlas bir Fâtiha tilâvet ederek sevabını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhuna hediye etmesini; aynı sûreleri tekrar okuyarak bu kez vâkıfın ruhuna bağışlanmasını şart koşturmuştur.⁸

Saray bevvâblarından Hacı Mehmed Bey b. Abdullah, 1 Şa'ban 1210/10 Şubat 1796 tarihinde, mevkûfâtından olan 30 bin akçenin şer'î usulle işletilip elde edilen gelir ile İstanbul Tavukpazarı'ndaki Fenârî Ahmed Paşa Mescidi'nde her gün kuşluk vaktinde birer cüz tilâvet etmek üzere dört kişinin görevlendirilmesini şart koşturmuştur. Tilâvet edilen cüzlerden birinin sevabının Hz. Peygamber'e (s.a.s.), ikincisinin vâkıfa, üçüncüsünün vâkıfın kardeşi Yunus Bey'e, dördüncüsünün vâkıfın annesine bağışlanmasını istemiştir.⁹

⁶ Vâkıfın zikredilmesini istediği tehlîl, "Lâ ilâhe illallâh lâ ilâhe illallâh seyyidinâ Muhammedün Resûlullah lâ ilâhe illallâh lâ ilâhe illallâh İbrahim Halîlullâh"; salât u selâm ise, "es-Salâtü ve's-selâmü aleyke yâ Resûlullah, es-salâtü ve's-selâmü aleyke yâ seyyidinâ halîlullâh." şeklindedir. Bk.: *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H.981-1000/M.1573-1591)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 200-201.

⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkâf-ı Hümmâyün Müfettişliği 1 (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 193.

⁸ *Bursa Şer'îyye Sicilleri (BŞS)*, B 189 85b.

⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkâf-ı Hümmâyün Müfettişliği 1 (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, 189; Ayrıca Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Behram Ağa b. Abdülmennan vakfı, Müderris Hüseyin Efendi vakfı, Divan kâtiblerinden Hüseyin Efendi vakfı için bk. *a.g.e.*, 274, 344, 507; Kâsım Bey b. Mehmed Bey vakfı için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri 41 Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965/M. 1557-1558)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 66; Hacı Hüseyin b. Abdullah vakfı için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000/1573-1591)*, 98-99; Âişe Hatun bt. Hacı Ali vakfı için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 493.

İstanbul, Bursa gibi başkentlik yapmış şehirlerde yoğrulan vakıf kültürü, Osmanlıların uzandığı tüm coğrafyalarda benzer mahsulü vermiştir. Balkan coğrafyasında bu türden sayısız örnekler vardır. XIX. yüzyıla ait şu vakıf, İstanbul'da ya da Bursa'da önceki yüzyıllarda yapılanlardan farklı değildir. Saraybosna'da Mustafa Efendi b. Hasan, 5 Zilhicce 1271/19 Ağustos 1855 tarihinde kurduğu 7.058 kuruş para vakfından Kalın el-Hâc Ali Camii'nde imam ve hatib olan kimseye yılda 300 kuruş ayırarak onun her gün bir defa Mülk, dört defa Kâfirûn, üç defa İhlas ve Muavvizeteyn ve bir defa Fâtiha sûrelerini tilâvet ile on defa salât u selâm getirmesini, hâsıl olan sevabın öncelikle Hz. Peygamber'e (s.a.s.), ardından vâkıfa, onun geçmişlerinin ruhuna bağışlanmasını şart koşturmuştur.¹⁰ Farklı yüzyıllarda kurulan bu tür vakıflar, kültürel anlamda sürekliliği göstermektedir. Aynı zamanda farklı coğrafyalardaki benzer uygulamalar da kültürel bütünlüğü tescil etmektedir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere vâkıflar, genellikle günün belirli vakitlerinde (namaz vakitleri öncesi veya sonrası olmak üzere) İhlas, Fâtiha, Âmenerrasûlü, Âyetü'l-Kürsî, Mülk, Nebe, Yâsîn gibi sûre veya pasajların belirli sayıda okunmasını, sevabının öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhuna, ardından kendisinin ve aile fertlerinin ruhlarına ihdâ edilmesini istemişlerdir. Ayrıca doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s.) için de tilâvet vakfı kurmuşlardır. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) duyulan muhabbet ve bağlılık, hayırseverleri bu tür sûre, cüz, hatim kıraatlerini O'na tahsis etmeye sevk etmiştir. Cüz okunması istenen yerler genellikle camiler ya da türbelerdir. Bunun yanı sıra herhangi bir yer belirtilmeksizin yapılan vakıflar da vardır. Bazı külliyelerde cüz okunmak üzere tahsis edilmiş cüzhâne denilen mekânlar vardı.¹¹ Cami içinde ve diğer çeşitli yerlerde Kur'ân-ı Kerîm tilâvetine dair bu şekildeki uygulamalar halk arasında Kur'ân okuma kültürünün yaygınlaşmasında rol oynamıştır.

2. Kitap Kıraat Vakıfları

Bu başlık altında Hz. Peygamber'i (s.a.s.) konu edinen ve kıraat edilmeleri için vakıf yapılan kitaplar ele alınacaktır. İlim erbabına yönelik kurulan kitap ve kütüphane vakıflarından¹² farklı olarak geniş halk kitleleri için çeşitli toplantı ortamlarında ve cemiyetlerde belirli kitapların kıraatini sağlamak üzere vakıflar yapılmıştır. Bunlar; Mevlid, Muhammediyye, Delâil-i Hayrât, Mi'râciyye, Buhârî-i Şerîf ve Şifâ-i Şerîf kitaplarıdır.

2.1. Mevlid Vakıfları

Arap dilinde doğmak anlamına gelen v-l-d- fiilinden türeyen mevlid kelimesi; mastar, zaman ve mekân ismi olarak "doğum, doğum zamanı ve yeri" anlamlarını ihtiva etmektedir. İstîlâhî olarak ise, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile özdeşleşmiş, onun doğumunu belirtmek üzere kullanılmıştır. Tarihî

¹⁰ *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, ed. Mevlüt Çam-Rahman Ademi (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016), 3/1131-1132; Diğer örnekler için bk. *a.g.e.*, 3/1135, 1153, 1409; 1/424.

¹¹ Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/10; Nilüfer Ateş, *Kuruluş, İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVII. Yüzyıllar* (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2021), 62; Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 198-199.

¹² Osmanlı döneminde medrese talebelerine ve ilim ehline meşrut kılınan kitap vakıfları oldukça yaygın olup kütüphaneler de bu vakıflarla varlık kazanmış ilim mekânlarıdır. Bk. İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008).

süreçte müslümanların meydana getirdikleri edebiyatta Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili geniş bir literatür oluşmuş; buna bağlı olarak onun doğumundan başlayarak hayatının çeşitli safhalarını edebî bir üslupla anlatan ve mevlid adı verilen bir tür ortaya çıkmıştır. Pek çok dilde mevlid türünde eserler yazılmış, ancak bunların hiçbiri Süleyman Çelebi'nin (ö. 1422) eseri kadar yayılma ve halka mâl olma imkânına sahip olamamıştır. Süleyman Çelebi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Bursa'da yaşamış ve eserini bu şehirde meydana gelen bir hadise üzerine te'lif etmiştir. Bursa Ulucamii'nde imam iken, bir gün camide bir vaizin vaaz esnasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) diğer peygamberlerden üstün olmadığını söylemesiyle başlayan tartışmadan rahatsızlık duymuş, o esnada irticalen,

“Ölmeyüp İsâ göğe bulduğu yol/Ümmetinden olmağ için idi ol/Hem dahi Mûsâ elindeki asâ/Oldı anın izzetine ejderha/Çok temennâ itdiler Hak'dan bular/Kim Muhammed ümmetinden olalar/Gerçi kim bunlar dahi Mürsel durur/Lîk Ahmed efdal u ekmel durur/Zira ol efdallığe elyak durur/Anı öyle bilmeyen ahmak durur.”

sözleriyle duygularını ifade etmiş, ardından Hz. Peygamber'in (s.a.s.) üstünlüğünü tavsif ettiği eserini kaleme almıştır.¹³ Asıl adı Vesiletü'n-Necât olan bu eser, halk arasında Mevlid adıyla şöhret bulmuştur.

Mevlid, Osmanlı coğrafyasında yöneticilerden her seviyedeki insanlara varıncaya kadar oldukça benimsenmiş, asırlar boyunca coşku ile okunmuş ve dinlenmiştir. Osmanlı döneminde Ayasofya ya da Sultan Ahmed Camilerinde padişah, saray ve devlet erkânının katılımıyla resmî merasim düzeyinde tertip edilen mevlid kutlamalarında Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i icra edilmekteydi.¹⁴ Ayrıca diğer selâtin camilerde,¹⁵ ileri gelen zevâtın ve ulemânın konaklarında, tekkelerde ve evlerde de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) velâdet yıl dönümü Mevlid kıraatleri eşliğinde idrak edilmekteydi. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) duyulan samimi duyguların halkın anlayabileceği sade bir Türkçe ile dile getirilmiş olması, bu eseri diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir.¹⁶

Osmanlı toplumunda Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en çok rağbet edilen ve okunan kitabın Mevlid olduğu bilinmektedir. Mevlid-i Nebî kandili başta olmak üzere diğer kandil gecelerinde camilerde ve çeşitli mekânlarda bir araya gelen müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin yanı sıra Mevlid icrasına yer vermişler; mübarek gün ve gecelerin dışında doğum, sünnet, evlenme, vefat hadiselerinde de Mevlid okunmasına büyük ehemmiyet göstermişlerdir. Osmanlı tereke kayıtlarında kadın, erkek toplumun her kesiminden insanların mirası arasında Mevlid kitabının yer alması, bu eserin yaygınlık durumunu te'yid eden bir husustur.¹⁷

¹³ Kastamonulu Latîfi, *Tezkire-i Latîfi* (Dersâadet: İkdâm Matbaası, 1314), 55-57; İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* (Bursa: Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1302), 146.

¹⁴ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1979), 21-26; Mehmet Şeker, “Mevlid (Osmanlılarda Mevlid Törenleri)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/479-480.

¹⁵ 1279/1862 yılı itibarıyla İstanbul'da mevlid icra edilen selâtin camiler ve diğer vakıf kurumlarının bir kısmı için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkaf Defterleri [EV.d]*, 17453.

¹⁶ Faruk K. Timurtaş, *Mevlid Süleyman Çelebi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), VII.

¹⁷ Ali İhsan Karataş, “XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Ocak 2001), 227.

Vakıf müessesesi, Osmanlı toplumunda hayatın her sahasında varlık göstermiş, faydalı ve ihtiyaç kapsamında olan işlerin yapılmasına aracılık etmiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) duyulan derin bağlılık ve muhabbet, hayır sahiplerini Mevlid kandili cemiyetlerinde ondan söz eden Mevlid gibi eserlerin okutulması ve bu toplantılara katılan halka yemek ikram edilmesi için vakıflar kurmaya yöneltmiştir. Mevlid okutma geleneğinin oluşumunda vakıfların önemli bir yeri vardır. Zira yılın belirli zamanlarında Mevlid okutmak amacıyla yüzlerce vakıf kurulmuştur. Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde bu tür vakıflara rastlanmaktadır.

Mevlid vakıflarının varlığını ve yaygınlık durumunu, vakfiye suretleri ve vakıf muhasebe kayıtlarından takip etmek mümkündür. Vakıf muhasebe kayıtlarının yer aldığı sadece iki deftere göre Bursa örneği üzerinde yapılmış bir çalışmada 1775 ve 1790-1791 yıllarında 43 adet Mevlid vakfı kurulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca başka amaçlarla kurulup Mevlid icrası için vakıf gelirlerinden belirli bir meblağ tahsisi yapan vakıflar da bulunmaktadır. Vakıfların, bir yıl içerisinde birden fazla Mevlid okutma şartını ihtiva etme durumları da dikkate alındığında Bursa'da kurulan 185 vakfın, 1775 yılında 209; 1790-1791 yılında 311 defa Mevlid okuttuğu ortaya çıkmaktadır. Yani neredeyse senenin her bir gününe bir Mevlid kıraati düşecek kadar bu hususta vakıf kurmaya rağbet gösterildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu rakamlar resmî kayıtlara göre elde edilmiş olup evlerde, kişilerin özel faaliyetleri kapsamında olan etkinlikler, kayıt dışındadır. Bunlar da dikkate alındığında şehirde her gün birkaç yerde Mevlid programı yapıldığı; dolayısıyla yoğun bir Mevlid okutma faaliyeti olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸

Mevlid okutma ve bu amaçla vakıf kurma geleneği, bahse konu olan Mevlid eserinin yazıldığı XV. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. Padişahlardan diğer idarecilere, ulemâdan sıradan halka kadar çeşitli statülerden hayırseverlerin Mevlid kıraatine dönük vakıflarının olduğu görülmektedir. Örneğin Kânûnî Sultan Süleyman, Süleymaniye Camii'nde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğumunun sene-i devriyesi münasebetiyle bir program tertibini kural haline getirmiştir. Düzenlenen programa âlimler, salihler, hâfızlar, vâizler gibi seçkin kimselerin katılmasını, Mevlid adlı eserin yanı sıra na'tlerin ve aşırıların okunmasını ve dualar edilmesini şart koşmuş; meclise katılanlara yapılacak ikramlar için yıllık beş bin akçe tahsis etmiştir.¹⁹

Şer'iyye sicillerinde gerek müstakil gerekse başka vakıflarla birlikte Mevlid konusunu içeren pek çok vakfiye bulunmaktadır. Her birini burada zikretmek imkân dâhilinde olmadığı için birkaç belgeye yer verilecektir. Örneklerden ilki, ilmiye kökenli bir hayır sahibinin vakfıdır. İstanbul Kâğıthane civarında bir zâviye ve mescid yaptırmış olan Kadı Muslihiddin b. Şemseddin, Evâhir-i Rebiulevvel 971/17 Kasım 1563 tarihli vakfiyesinde, her sene Rebiulevvel ayında Mevlid okutulmasını ve yemek ikram edilmesini istemiştir.²⁰ Papasoğlu Mahallesi'nde Sağrıcabaşı Mustafa

¹⁸ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", *İSTEM Dergisi* 11 (Aralık 2008), 58-70.

¹⁹ Yasin Yılmaz, *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi* (Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008), 64.

²⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563)*, haz. Mehmet Akman (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 311-313; Vakfiyesinde Mevlid kıraati şartına yer veren ilmiye mensuplarından biri de Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'dir. Bursa Yıldırım Medresesi'nde müderris iken Şeyh Paşa Mahallesi'nde satın aldığı evini 975/1568 yılında vakfederek elde edilen icâre gelirinden her yıl Rebiulevvel ayında Mevlid-i Nebi kıraat olunmasını ve yemek ikramı yapılmasını şart koşmuştur. Bk. BŞS B 117 95a.

Ağa b. Abdullah, 9 Cemâziyelâhir 1031/21 Nisan 1622 tarihinde tescil edilen vakfiyesinde vakfettiği evin Mevlid okutulması ve mahalle halkının diğer hayırlı cemiyetleri için kullanılmasına izin vermiştir.²¹ 1153/1740 yılında Hacı İbrahim Efendi, Mevlid vakfı kurmuş; aynı sene Şeyh Muhammed Emin Celvetî de vakfından Mevlid ayında Mevlid kıraati için tahsisatta bulunmuştur.²² XIX. yüzyıla gelindiğinde önceki zamanlarda kurulan vakıfların bir kısmı varlığını sürdürürken²³ yenileri de kurulmaya devam etmiştir. Bu asırda kurulan Mevlid vakıflarından biri, devlet erkânından Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'ya aittir. O, 9 Zilka'de 1300/11 Eylül 1883 tarihli vakfiyesinde, 12 Rebîulevvel'den sonra münasip bir günde, Bıçakçı Alâeddin Mahallesi'nde yaptırdığı mescidde Mevlid kıraat edilmesini, aşırklar okunmasını, sevabının başta Hz. Peygamber'in (s.a.s.), O'nun ehl-i beytinin, ashabının ve tüm peygamberlerin ruhlarına, akabinde kendisinin ve aile fertlerinin ervâhına ihdâ edilmesini, bunun mukabilinde mevlidhâna 40 kuruş, aşırhânlara 40 kuruş, hizmet edenlere 15 kuruş verilmesini, 5 kuruşa ûd ve gülâb ile 160 kuruşa şeker alınarak toplanan cemaate programdan sonra ikram edilmesini şart koşturmuştur.²⁴ Saray bünyesinden Şâyeste Kadınefendi'nin başağalarından Mehmed Câvid Ağa, 23 Şa'ban 1300/29 Haziran 1883 tarihinde Mevlid vakfı kurmuş, her yıl 12 Rebîulevvel'i takip eden uygun bir zamanda Yahyâ Efendi Türbesi'nde Mevlid ve aşırklar okunmasını, bunların ve daha önceden başlanıp bitirilen Kur'ân-ı Kerîm hatminin sevabının Hz. Peygamber'e (s.a.s.), ehl-i beyt ve ashabına, tüm peygamberlere hediye edilmesini, ayrıca kendisi hayatta oldukça sağlık ve selâmeti için dua edilmesini, vefatından sonra da ruhuna hediye edilmesini, mevlidhân ve diğer görevlilere belirli meblağın verilmesini, cemaate şeker ve şerbet ikram edilmesini, ûd ve gülâb alınmasını tembihlemiştir.²⁵ Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın (ö. 1293/1876) eşi Zeyneb Hanım, 23 Zilhicce 1300/25 Ekim 1883 tarihli vakfiyesinde, babası Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile beraber Mısır Kalesi'nde yaptırdıkları mescidde her sene Mevlid ve Kur'ân-ı Kerîm okunmasını şart koşturmuştur.²⁶ Benzer muhtevalı vakıf örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Anadolu'da başlayan Mevlid okutma faaliyeti, Osmanlı fetihleri sonrası Balkanlara da taşınmıştır. Mevlid, Rumeli topraklarındaki müslüman halkın dinî hayatında özel bir yere sahip olmuştur. Mevlid okutma geleneği, buralarda da mevlid vakıflarını doğurmuş, hatta dinî ve millî

²¹ *İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, 355-357.

²² *İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153/M. 1740)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 278-281, 288-292.

²³ Örneğin Bursa'da XV. yüzyılda kurulan Hacı İvaz Paşa vakfının Mevlid fonu, XIX. yüzyılda işlemeye devam etmekteydi. Bk. B 86 64a (1239 yılı); B 307 9b (1247 yılı). Hacı İvaz Paşa, 1 Cemâziyelevvel 830/28 Şubat 1427 tarihli vakfiyesinde Rebîulevvel ayının on ikinci gecesi Mevlid-i Nebî cemiyetinin tertip edilip toplanan cemaate yemek ikramı ve cüz okuyan kârilere için tahsiste bulunmuştur. Vakfiyede söz konusu etkinlik kapsamında Mevlid'in kıraat edilmesine dair bir ifade geçmemektedir. Bk. BŞS, C 1/18b. Ancak XIX. yüzyıl muhasebe kayıtlarında yapılan harcamalar arasında "berâ-yı kırâat-i Mevlidi'n-Nebiyi" ibaresi geçmektedir. Buradan hareketle bazı araştırmacılar, İvaz Paşa'nın vakfını Mevlid kıraati ile ilgili ilk vakıflara örnek göstermişlerdir. Bk. Mefail Hızlı, "Mevlid'e Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler", *Süleyman Çelebi ve Mevlid Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri*, ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2007), 44; Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", 55.

²⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri 100 Evkâf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301/M. 1883-1884)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları 2019), 108-110.

²⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri 100 Evkâf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301/M. 1883-1884)*, 82-84.

²⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri 100 Evkâf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301/M. 1883-1884)*, 201-204.

bir kimlik unsuru haline gelmiştir. Makedonya'da,²⁷ Bulgaristan'da,²⁸ Bosna'da²⁹ ve diğer bölgelerde Mevlidle ilgili kurulan vakıflara bakıldığında toplumsal yapının her katmanından hayırseverlerin, kurdukları vakıflarla Mevlid kültürünün gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkıda buldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Tanzimat'tan Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar Makedonya'da kurulan vakıflar arasında 17 Mevlid vakfı bulunmakta olup bu sayı aynı yüzyıldaki tüm vakıfların % 7.7'sine tekabül etmekteydi. Halkın benimsediği bu gelenek, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan ayrılmasından sonra da devam etmiştir. Balkanların her köşesinde coşku ile icra edilen mevlid etkinlikleri, belirli zamanlarda insanların bir araya gelmelerini sağlayarak toplumsal ilişkilerin canlı kalması için gerekli ortamı oluşturmuştur. Buradan hareketle bölgede vakıflar desteğiyle yapılan Mevlid merasimlerinin dinî hayatın korunmasına ve millî ve kültürel değerlerin yaşatılmasına katkı sağladığı tespiti yapılmıştır.³⁰

2.2. Muhammediye Vakıfları

Osmanlı toplumunda halk arasında sık okunan ve muhtevasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yer aldığı kitaplardan biri, Yazıcızâde Mehmed'in (ö. 855/1451)³¹ Muhammediye adlı manzum eseridir.³² Bu eser de tıpkı Mevlid gibi özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğum yıl dönümü münasebetiyle Rebîulevvel ayında camilerde ve çeşitli toplantı mahallerinde okunmaktaydı. Muhammediye, beş yüzyıl boyunca Türkçe konuşulan bütün Osmanlı coğrafyasında okunan ve halkın İslâm anlayışının şekillenmesinde etkili olan kitaplardan biridir.³³ Köy-mahalle odaları, cami,

²⁷ Örneğin Üsküp'te II. Murad Camii'nde; Kebîr Mehmed Çelebi b. İshak Bey İmareti'nde (875/1470), Sağır Mehmed Bey b. İsa Bey İmareti'nde (867/1462-1463), Mustafa Paşa Camii'nde; Hacı Muhyiddin Camii'nde (Arif Hoca Camii/Fergana Camii) (1001/1592), Nâzırzâde Camii'nde, tertip edilecek Mevlid programları ve yemek ikramları hususunda hayır sahipleri vakfiyelerinde tahsisatlar yapmışlardır. Bk. Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, 159, 200, 213-214, 226, 27, 159.

²⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Bulgaristan bölgesindeki tekkelerde Mevlid kıraatinin yaygın olduğu; Köstendil'de Şeyh Süleyman Şeyhî tekkesinde, Şeyh Müderris Mustafa Bedreddin tekkesinde ve Şeyh Ali Baba Tekkesi'nde Mevlid icra edildiği bilinmektedir. Bk. Basri Çalışkan, "XIX. Yüzyılda Köstendil Tekkeleri Gelir ve Giderleri", *Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan*, ed. Ahmet Kala, İsmail Güleç, Ömer Said Güler (İstanbul: VAKAR Yayınları, 2020), 120-122, 127.

²⁹ Bosna'da Ferhad Paşa 995/1587'de; Hacı Şa'ban b. Hüseyin 1108/1696'da; Musa Paşa 1053/1643'de; Pir Ağazâde el-Hâc Yusuf Efendi 1256/1840'da Mevlid okutulması ve akabinde çeşitli ikramların yapılmasına vakfiyelerinde yer vermişlerdir. Bk. *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 1/12, 28, 90, 364.

³⁰ Mumin Omerov, *Tanzimat'tan Osmanlı Hâkimiyeti'nin Sonuna Kadar Makedonya'da Vakıflar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 264-265.

³¹ Yazıcızâde Mehmed: Gelibolu'da yaşadığı bilinen Müellif, tasavvufî bir eğitim almış olup Hacı Bayram-ı Veli'nin halifelerinden kabul edilir. Daha önceden Arapça yazdığı Meğâribü'z-Zamân adlı kitabını kardeşi Ahmed Bican'ın ya da dostlarının ısrarı veyahut da rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) telkini üzerine manzum olarak Türkçe'ye çevirmiş adını da Muhammediye koymuştur. Ahmed-i Bican da aynı eseri mensur formda Türkçe'ye çevirerek Envârü'l-Âşıkîn adını vermiştir. Her iki eser de Osmanlı müslüman toplumunda çok sevilip okunan kitaplardandır. Bk. Mehmed Mecdi Efendi, *Terceme-i Şakâik-i Nu'mâniye* (İstanbul: Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire, 1269), 127-128; Kastamonulu Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, 54-55; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, haz. Amil Çelebioğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 79-82.

³² Muhammediye, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, yaratılışı; ikinci bölüm, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğumu, hayatı, savaşları, mucizeleri ve yakınlarını; üçüncü bölüm, kıyamet alâmetleri, âhret hayatı ve özelliklerini konu edinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, 88-94.

³³ Hatice Kelpetin Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 24.

tekke, kıraathane gibi geleneksel sohbet mekânlarında kıraat edilen Muhammediyye, Anadolu ve Balkanların yanı sıra Kırım ve Başkurt Türkleri arasında da tanınmıştır.³⁴

Vakıf kurucular, mübarek gün ve gecelerde Muhammediyye okutulmasına önem vermişler, bu faaliyetin sürekliliğini sağlamak üzere tesis ettikleri vakıflarda şartlar getirmişlerdir. XVII. yüzyılda Muhammediyye kıraatine vakfiyesinde yer verenlerden biri, Bursa Emir Sultan Camii İmamı Şeyh İsa Efendi'dir. Şeyh Efendi, 1029/1620 yılında kurduğu 4.300 akçelik para vakfında; Muhammediyye isimli kitabı sağlığında iken kendisinin, vefatından sonra ise önce Rukiye bt. Hacı Mehmed'in, onun vefatından sonra kardeşi Abdurrahman Çelebi'nin okumasını ve vakfettiği paranın gallesine de kitabı okuyanın mutasarrıf olmasını şart koşmuştur. Onun vefatından sonra da Emir Sultan Türbesi'nde Hâfızu'l-Mesâhif olan kişinin vakfedilmiş bu kitabı türbede muhafaza etmesi ve Emir Sultan Câmii müezzinlerinden güzel sesli ve fenn-i mûsikide kabiliyetli olan birinin Rebiulevvel'in başından Rebiulâhir'in sonuna kadar her gün ikindi namazından sonra camide kürsî üzerinde bir fasıl okumasını ve bunu yapan müezzinin vakıf gelirini tasarruf etmesini istemiştir.³⁵

Hayır sahipleri, kıraati neticesinde sevap elde etme ümidini taşıyarak bu vakıfları hayata geçirmekteydiler. Vakfiyelerde bu niyet ve talepler açıkça yer bulmuştur. Örneğin 1113/1701 yılında Muhammediyye vakfı kuran, İsmihan Hatun bt. Ahmed, Bursa Hamza Bey Camii'nde her gün ikindi namazı sonrasında cami imamı tarafından Muhammediyye okunarak sevabının kendisinin ruhuna bağışlanmasını istemiştir.³⁶ Yine Bursa'da Hâce Fâtıma bt. Şa'ban, 1141/1728'de 110 kuruş parasını Allah'ın rızasını ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şefaatinin dileyerek vakfetmiş, Bâb-ı Zemin Mahallesi'nde Lütfullah Çelebi'nin inşa ettirdiği dârülhadiste Muhammediyye okutulmasını ve ayrıca burada Mevlid-i Nebî kıraat edilmesini şart koşmuştur.³⁷ Karamânîzâde el-Hâc Ahmed Ağa, Manisa Çaşnigir Sinan Ağa Camii'nde okunmak üzere Kur'ân-ı Kerîm hatmi ve Muhammediyye vakfı tesis etmiştir.³⁸

Muhammediyye okuma hizmetini yerine getiren kişiye Muhammediyehân unvanı verilmiştir. Büyük gelir kaynaklarına sahip selâtin, hânedan ve vüzerâ vakıflarında Muhammediyehânlık ciheti genellikle bulunmaktaydı.³⁹ Mütevazi gelirle kurulan halk vakıflarında ise mevlidhânlığa nispetle daha az karşılaşılan bir kadrodur.⁴⁰ Muhammediyehân, vakıf kurumlarında okuyucu hizmetlilerinden biri olarak muhasebe kayıtlarında geçmektedir. Bu unvanın diğer okuyucu unvanlarından (hatimhân, cüzhân, Yâsînâhân, devrhân, na'thân, mevlidhân vb) ayrı olarak

³⁴ İbrahim Akyol, "Sohbet Geleneğinde Muhammediyye'nin Yeri", *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yaren Sempozyumu 02-04 Nisan 2016 Bildiriler* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, 2016), 28-29.

³⁵ BŞS, B 39 71a; Ayrıca bk. Ateş, *Kuruluş, İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVII. Yüzyıllar*, 173.

³⁶ BŞS, B 92 7a.

³⁷ BŞS, B 158 76a.

³⁸ Hacer Heybeli, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Manisa Vakıfları (Şer'iyye Sicillerine Göre)* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 74-75.

³⁹ BOA, *Cevdet Maarif [C.MF.]*, 123/6115, 135/6718, 146/7275; *Ali Emiri Abdülhamid I [AE.SABH.I.]*, 184/12214; *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, 564/28492, 242/12092.

⁴⁰ Vakıflar, daha ziyade mevlid kıraati için öne çıkmışlardır. Şer'iyye sicillerinde Muhammediyye vakıfları, Mevlid vakıflarına kıyasla daha azdır. Örneğin, XVII. yüzyılda Bursa'da 36 Mevlid vakfı, buna mukabil 3 Muhammediyye vakfı kurulduğu tespit edilmiştir. Bk. Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 150, 162.

belirtilmesi, kullanım yaygınlığı hakkında fikir vermektedir. Ayrıca ilgili vakıflarda Muhammediyye kıraati için vakıf şartı bulunduğu da delil kabul edilebilir.⁴¹ Bunun yanı sıra söz konusu kitap, vakıf şartı olmaksızın da gerek camilerde ve tekkelerde gerek başka ortamlarda okunmuş ve okutulmuştur. Nitekim eğer bir vakıftan maaş tahsisi (cihet) gibi bir durum yoksa Muhammediyye okuma işini na'thân ya da mevlidhân gibi diğer okuyucuların yapmış olması da muhtemeldir. Sonuç itibarıyla, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) samimi duygularla bahseden bu kıymetli eser, Osmanlı hayırseverlerinin katkılarıyla periyodik bir şekilde okunmaya ve bu suretle Müslümanların gönüllerine inşirah vermeye devam etmiştir.

2.3. Delâil-i Hayrât Vakıfları

Tam adı *Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-Nebiyi'l-muhtâr* olan eser, Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465)⁴² tarafından hazırlanmış bir salavat risâlesidir. Türkler arasında *Delâil-i Şerîf*, *Delâil-i Hayrât* ve *Delâil* adlarıyla bilinmektedir. Muhammed el-Cezûlî'nin müridleri arasında tarikat evrâdı olarak çok okunmuştur.⁴³ Anadolu'da da yaygın olarak tanınmakta olup Osmanlı döneminde sık okunan el kitaplarından biridir.⁴⁴ Yazma ve basma çok sayıda nüshası vardır.⁴⁵ Delâil'i sadece Cezûliyye veya Şâzeliyye mensupları değil diğer tarikat mensupları hatta bir tarikata bağlı olmayan müslümanlar dahi faziletine inanarak düzenli bir biçimde okumuşlardır. Kitabın önsözünde, salavatı belli zamanlarda düzenli bir şekilde okumanın önemi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şefaatine ve günahların affına vesile olacağı, salavata devam edenlerin kötü huylardan kurtulup iyi huylar edinecekleri, maddî ihtiyaçlarının karşılanacağı ve dünya işlerinin düzeleceği belirtilmiştir.⁴⁶

Bireysel okumalardan başka halka yönelik bir hizmet olmak üzere bazı camilerde hayırseverler, vakıflarında Delâil-i Hayrât kıraatine yönelik şartlar ilave etmişlerdir. İstanbul'da Hatice Vâlide Sultan Camii'nde (Yeni Camii), Fatih Camii'nde ve Ayasofya Camii ve Kütüphanesi'nde, Bolu'da Eski Camii'de, Çankırı'da Şeyh Ahmed Cemâleddin Zâviyesi'nde, Bursa'da Câmi-i Kebîr'de, Halep'de Câmi-i Kebîr'de ve Medine'de vakıf şartı gereği Delâil kıraati yapıldığı arşiv belgelerinden

⁴¹ BŞS, B 202 16a, 43b, 49a, 62a; B 240 23a, 26b.

⁴² Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî: Ebu Abdillah Muhammed b. Süleyman, Fas'ın güneyindeki Sus Vadisi'nin Cezûle bölgesinde doğmuştur. Bir Berberî kabilesi olan Cezule'ye mensup olduğu için Cezûlî nisbesiyle anılmıştır. Bununla birlikte seyyid olduğu kabul edilir. İlk eğitimini Fas'ta aldıktan sonra buradan ayrılarak Mekke, Medine ve Kudüs'te kırk yılını geçirmiş, tekrar Fas'a dönmüş ve Şâzeliyye tarikatine girmiştir. Meşhur eseri, *Delâil-i Hayrât*'ı bu esnada yazmıştır. Kuzey Afrika tasavvufunun önemli isimlerinden biridir. Şâzeliyye tarikatinin Cezûliyye kolunun kurucusudur. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/515-516.

⁴³ Süleyman Uludağ, "Delâilü'l-Hayrât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/113.

⁴⁴ Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, 42.

⁴⁵ BOA, *İrade Dahiliye [İ.DH.]*, 86/4320; *Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri [MB.İ.]*, 2/66; *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]*, 12/125, 333/27, 983/51; *Hazine-i Hassa İradeler [HH.İ.]*, 230/121; *Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti [ML.EEM.]*, 430/57. Delâil-i Hayrât'ın üzerine yazılan şerhlerden Kara Davud-zâde'nin şerhi de defalarca basılmıştır. Örneğin daha önceden 1.200 adet basımına dair izin alınan bu eserin 1254/1839 yılında kitapçı esnafının talebi üzerine basım adedinin 2.400'e çıkarılmasına izin verildiğini belirten hatt-ı hümayun için bk. BOA, *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*, 683/33229, 637/31382.

⁴⁶ Uludağ, "Delâilü'l-Hayrât", 9/113-114.

öğrenilmektedir.⁴⁷ Örneğin XVIII. yüzyılda Bursa'da Şeker Hoca Mahallesi sâkinlerinden Fahru'l-A'yân Hacı Mustafa Ağa b. Abdurrahman, Delâil-i Hayrât kıraatine ehil gördüğü 7 kişiyi görevlendirmiştir. Okuyuculardan en liyakatlisinin reis olup diğerlerinin ona tabi olmalarını, herkese bir hizip olacak şekilde görev taksimi yapılmasını ve bu usulle onların her gün Câmî-i Kebîr'de hünkâr mahfilinin altında toplanarak Delâil hatmi yapmalarını istemiştir. Kıraat tamamlandıktan sonra yapılacak duada vâkıfın ismini anmalarını şart koşturmuştur.⁴⁸ Aynı camide Seyyid Hacı İbrahim'in 1205/1790 yılı itibariyle bir Delâil vakfı bulunmaktaydı.⁴⁹ Ayrıca 1209/1794 yılı muhasebesinden anlaşıldığına göre Hacı İvaz Paşa Camii'nde Küçükzâde Hacı Mehmed Ağa'nın vakfı gereği haftada iki gün Delâil-i Hayrât kıraati yapılmaktaydı.⁵⁰ Balkanlardan Saraybosna Çelebipazarı kazasında bu kitapla ilgili bir vakfın yapıldığı tespit edilmiştir. Branaklızâde Murad Bey, 1283/1867 yılında Delâil-i Şerîf, Muhammediyye, Haleb-i Sağır gibi bazı kitaplarını vakfederek yer ve zaman kaydı koymaksızın kıraat edilmesini, ecrinin kendisinin ruhuna hediye edilmesini istemiştir.⁵¹

2.4. Mi'râciyye Okuma Geleneği ve Vakıfları

Mi'rac kelimesi, Arapça urûc kökünden türemiş olup yukarı çıkmak için kullanılan merdiven demektir.⁵² Istilâhî olarak ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı mucizevî bir hadisenin adıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Mekke'de iken bir defasında Cebrail yanına gelerek onu alıp ruhânî âlemlere doğru bir yolculuğa çıkarmış, bu esnada Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah'ın özel lutf u ikramına mazhar olarak O'nun huzuruna yükselme şerefine nâil olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında önemli bir yeri olan Mi'rac mucizesinin meydana geldiği Receb ayının 27. gecesi, İslâm dünyasında Mi'rac Kandili olarak anılmıştır.

Müslüman edip ve şairlere ilham kaynağı olan bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili edebî eserlerde övgü dolu bir üslûpla anlatılmıştır. Mi'rac bahsi, önceleri siyer türündeki eserlerin içinde bir bölümü teşkil ederken giderek bu konuda müstakil eserler verilmeye başlanmış, Mi'râciyye ya da Mi'râcnâme denilen eserler böylece ortaya çıkmıştır.⁵³ Osmanlı döneminde de mi'rac konulu eserler yazılmış, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hatırasını yâd etmek üzere Mi'rac kandillerinde okunmuştur. Bu geceyi ihya etmek için çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Diğer mübarek gecelerde olduğu gibi Mi'rac gecesinde de cami minareleri mahya ve kandillerle aydınlatılarak bu kutlu vakte halkın dikkati çekilmiştir.⁵⁴ Camilerde, tekkelerde ve çeşitli ortamlarda toplanan müslümanlara

⁴⁷ BOA, C.EV., 46/2267, 244/12155; Sadaret Meclis-i Vala Evrakı [A.]MKT.MVL., 33/93; Meclis-i Vala [MVL], 327/10, 750/1; C.MF., 37/1809, 15/750; Şura-yı Devlet [ŞD.], 125/3.

⁴⁸ BŞS, B 79 3b.

⁴⁹ BŞS, B 240 62b.

⁵⁰ BŞS, B 245 13b.

⁵¹ *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 1/248-249.

⁵² Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 559-560.

⁵³ Mustafa Uzun, "Mi'râciyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/135-136.

⁵⁴ Konuyla ilgili hatt-ı hümayunların bir kısmı için bk. BOA, HAT., 207/10914, 264/15268, 179/8050, 228/12743, 635/31338, 672/32911, 645/31642.

mi'rac ile ilgili vaaz ve sohbetler yapılmış, aşırılar, salat u selâmlar, şiirler ve ilahiler eşliğinde Mi'rac kandili kutlanmıştır.⁵⁵

Osmanlılarda Mi'rac kandili münasebetiyle Mi'râciyye okuma âdetinin, XVIII. yüzyılda Nâyî Osman Dede'nin (ö. 1142/1729)⁵⁶ yazıp bestelediği eser ile başladığı kabul edilir. Ancak bu asırdan önce de mi'rac bahsine yer veren Mevlid ve Muhammediyye gibi eserlerin m'irac gecelerinde okunmuş olması muhtemeldir.⁵⁷ Mi'râciyye icrası, genellikle Mevlevîhânelerde⁵⁸ ve diğer tekkelerde⁵⁹ gerçekleştirilmiştir. Ayrıca cami ve türbelerde ya da ferdî olarak evlerde de okunmuştur.

Mi'rac kandilinde Mi'râciyye okunması ile ilgili vakıflar kurulmuştur. Vakıflarda hangi Mi'râciyyenin okunacağına dair açıklama yapılmamış olmakla birlikte Osman Dede'nin eserinin icra edildiği; zira halk arasında böyle bir teamülün olduğu söylenmektedir.⁶⁰ Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda üçü İstanbul'da biri Bursa'da olmak üzere dört Mi'râciyye vakfının yakın zamanlara kadar yaşatıldığı ve icrasının devam ettirildiği belirtilmektedir. İstanbul'da olanlar; Sümbül Efendi Camii'nde Kazasker Mehmed Süedâ (Su'adâ) Vakfı, Tophane Kadirî Camii'nde Rıfat Mehmed ve İsmail Gavsî Efendi Vakıfları, Bursa'da olan; İbrahim Paşa Camii'nde Safiye Hatun Vakfı'dır.⁶¹ Güncel arşiv kayıtları tarandığında ise daha fazla Mi'râciyye vakfının bilgisine ulaşılmaktadır. Zikredilen vakıflardan Rumeli Kazaskeri Mehmed Su'adâ Bey'in Mi'râciyye kıraati için nukûd vakfının icrâ yeri, 1236/1821 tarihli bir belgede Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi gösterilmiştir.⁶² Şeyh Himmet Efendi'nin Üsküdar'daki türbesinde de Mi'râciyye kıraati ile ilgili bir vakfın olduğu anlaşılmaktadır.⁶³ Hatice Sultan, her sene Mevlid ve Mi'râciyye kıraati için Mora'daki

⁵⁵ Müstakimzâde Süleyman, Mi'râciyye kıraatinin mi'rac sabahı olduğunu belirtmektedir. Bk. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 298.

⁵⁶ Osman Dede: Süleymaniye Dârüşşifâsı'nın baş hademelerinden Hacı İbrahim Efendi'nin oğludur. Osman Dede, küçüklüğünden itibaren tasavvuf, mûsiki ve edebiyat ile ilgilenmiş, genç yaşlarında iken Galata Mevlevîhânesi şeyhi Gavsî Ahmed Dede'ye intisab etmiştir. Neydeki üstün kabiliyet ve başarısı sebebiyle "Kutbünnâyî" sıfatıyla tanınmıştır. Kendi adıyla anılan nota sistemini bulan Osman Dede aynı zamanda önemli bir bestekâr ve mûsiki nazariyatçısıdır. En meşhur eseri Mi'râciyye'dir. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Erguner, "Osman Dede, Nâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/461-462; Ayrıca bk. Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 297-298.

⁵⁷ Uzun, "Mi'râciyye", 30/137.

⁵⁸ BOA, *İrade Meclis-i Vala [İ.MVL.]*, 303/12456 (Edirne Mevlevîhânesi); *Yıldız Mütenevvi Maruzat [Y.MTV.]*, 15/15 (Kâsım Paşa Mevlevîhânesi); *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e.]*, 1119/26 (Yenikapı Mevlevîhânesi); *MB.İ.*, 12/136 (Üsküdar Mevlevîhânesi); *İbnülemin Hatt-ı Hümayun [İE.HAT.]*, 6/545 (Galata, Kâsım Paşa, Beşiktaş Mevlevîhâneleri); *Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.]*, 4338/325324 (Konya Mevlana Dergâhı).

⁵⁹ BOA, *C.EV.*, 592/29857 (Sümbül Efendi Dergâhı); *Yıldız Hazine-i Hassa [Y.PRK.HH.]*, 22/64; *Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı [Y.PRK.MŞ.]*, 3/18 (Şâzeliyye Dergâhı); *C.EV.*, 229/11401 (Kastamonu Şeyh Şa'ban-ı Veli Dergâhı).

⁶⁰ Metin Akar, "Nâyî Osman Dede ve Mi'râciyye'si", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Mart 1981), 15; Uzun, "Mi'râciyye", 30/138; Mefail Hızlı, "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlılarda Hz. Peygamber Sevgisi", *Diyanet İlmî Dergi (Peygamberimiz Hz Muhammed Özel Sayı)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2003), 525.

⁶¹ Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 1980), 105.

⁶² BOA, *C.EV.*, 156/7763.

⁶³ BOA, *C.EV.*, 231/11547.

çiftlik gelirlerinden belirli bir meblağı vakfetmişti.⁶⁴ Edirne Mevlevîhânesi'nde Mi'râciyye kıraati masraflarına Evkaf-ı Hümâyun hazinesinden belirli bir meblağ tahsis edilmişti.⁶⁵

Mi'râciyye vakıflarına, Balkan topraklarında da rastlanmaktadır. Mirlivâ Mehmed Fâzıl Paşa 9 Zilhicce 1289/7 Şubat 1873 tarihli vakfiyesinde Saraybosna Mevlevî Dergâhı'nda Receb ayının yirmi yedinci gecesi yatsı namazından sonra Mi'râciyye okunmasını şart koşmuş ve yapılacak harcamalar için 600 kuruş tahsis etmiştir.⁶⁶ Ayrıca Mi'râciyye kıraati, Medine'de Ravza-i Mutahhara'da da icra edilmekteydi.⁶⁷ 1292/1876 yılına ait bir belgede Harem-i Şerîf'de görev yapan müftü, müderris, Harem minare vakkâdları ile birlikte Mi'rac ve Mevlid okuyucularının isimleri yer almaktadır. Mezkûr belge, görevlilerin yıllık hizmetleri mukabilinde aldıkları maaşları göstermektedir. Buna göre 10 Mi'rac ve Mevlid okuyucusuna 20'şer kuruştan 200 kuruş ayrılmıştır.⁶⁸ 30 Receb 1322/10 Ekim 1904 tarihli telgraf bilgisine göre Harem-i Şerîf, Medine'deki askerî erkân ve ekâbir ile birlikte yıkanmış, ertesi gün de binlerce kişinin katılımıyla Mi'râciyye okunmuştur.⁶⁹

Mi'râciyye kıraati esnasında cemaate süt ve şerbet ikram edilmesi adet olmuştur. Bursa'da Safiye Hanım'ın kurduğu vakfın şartları arasında bu husus şu ifadelerle dile getirilmiştir: "...beher sene Recebül-ferdin yirmi yedinci gecesi câmi-i mezkûrda Mi'râcu'n-Nebî 'aleyhi's-selâm kırâat olunub mîkdâr-ı kâfî süt ve şeker ve şerbet iştirâ ve sâmi'îne tevzî' olunub fazla kalan akçe mi'râchân ve zâkir efendilere virile..."⁷⁰ 1219/1805 yılında Galata ve Kâsım Paşa Mevlevîhâneleri gibi Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde de Mi'râciyye okunup süt ve şerbet ikramı için Padişah Vakfı'ndan 500 kuruş tahsis edilmesi hakkında hatt-ı hümâyun çıkarılmıştır.⁷¹ Mehmed Fâzıl Paşa da, Saraybosna'daki Mi'râciyye etkinliğinde süt ve şerbet ikramına 600 kuruş ayırmıştır.⁷²

2.5. Buhârî-i Şerîf Okuma Geleneği ve Vakıfları

⁶⁴ Vakfiyesinde Mi'râciyye'nin okunacağı yer belirtilmemiştir. Bk. BOA, C.EV., 655/33019; Bununla birlikte Hatice Sultan'ın Mi'râciyye vakfının vakfiyesi gereği Üsküdar Mevlevîhânesi'nde icra edildiğini gösteren belge için bk. BOA, Ali Emiri Mahmud II [AE.SMHD.II], 123/10102.

⁶⁵ BOA, İ.MVL., 303/12456.

⁶⁶ Mezkûr vakfiyede verilen bilgilere göre Seyyid Mehmed Fâzıl Paşa Bosnalı olup Seyyid Mustafa Nureddin Efendi'nin oğludur. Mevlevî tarikatının halifelerindendir ve aynı zamanda ordu mensubudur. Şerîfzâde namıyla meşhurdur. Vakfiye için bk. *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 3/1228-1238.

⁶⁷ BOA, Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III], 344/19813; Yıldız Hususi Maruzat [Y.A.HUS.], 347/54.

⁶⁸ BOA, EV.d., 40541.

⁶⁹ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi [DH.MKT.], 898/25.

⁷⁰ Mustafa Kara, "Mirâc Mirâciyye ve Bursalı Safiye Hatun'un Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 38.

⁷¹ "Yümn-i himmet vâlâ-nihmet-i şâhâneleriyle ihyâ buyurulan Beşiktaş kasabasında Yahyâ Efendi civârında Mevlevîhâne Âsitânesi'ne Galata ve Kâsım Paşa Mevlevîhâneleri misillü Mi'râciyye vaz' ve vakf-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinden senevî beş yüz kuruş ta'yîn olunmasına irâde-i kerâmet ifâde-i nâcizâneleri ta'alluk buyurulmaktan nâsî beher sene Receb-i Şerîf'de leyle-i Mi'râc-ı mübâreke ferdâsında âsitâne-i mezkûrede 'akd-i encümen-i cem'iyyet ve 'ale't-tertib Mi'râc-ı Hazreti Nebevî tilâvet ve 'akîb-i kırâetde sâhib-i Mi'râc-ı mu'allâ habîb-i kibriyâ mazhar-ı sırr-ı Kâb-ı kavseyn-i ev-ednâ efendimiz hazretlerinin rûhâniyyet-i kudsîyyelerine tevessül ile devâm-ı 'ömr u devlet-i şâhâne ve nesâyim-i fevz u tasarruf-ı zillu'llâhilerine müdâvemet olunmak üzere hâzır olan züvvâr u müstemi'inin esnâ-i kırâetde nûş u isti'mâl idecekleri eşribe-i sükkeri ve leben-i hâlis bahâsî ve mesârif-i sâire için beher sene Recebül-mücerreb evâsıtında Şeyh olan efendilere beş yüz kuruş edâ vu teslim olunmak üzere şurûtu vakfiyye-i hümâyûnlarına sebt ve işbu bin iki yüz on dokuz senesinden i'tibâren i'tâ olunmak üzere Haremeyn muhâsesine kayd olunmak Şeyh efendi yedine berâtı ve vakf-ı hümâyûnlarına 'ilm u haberi i'tâsıyçun bâlâ-yı takrîr-i çâkerânem mübârek hatt-ı hümâyûn-ı 'inâyet-makrûnlarıyla tevşih u tezyîn buyrulmak bâbında emr u fermân hazreti veliyyü'l-emrindir." Bk. BOA, İE.HAT., 6/545.

⁷² *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 3/1232.

Osmanlı hayırseverleri, İslâm dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin okunup bilinç düzeyinde canlı tutulmasını ve İslâm'ın daha iyi anlaşılıp yaşanmasını sağlamak üzere hadis okuma ile ilgili vakıflar da kurmuşlardır. Bu konuda en öne çıkan hadis kitabı, Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (ö. 256/870) el-Câmi'ü's-Sahîh adlı eseridir. İslâm dünyasında Kütüb-i Sitte olarak bilinen en muteber hadis kaynaklarından ilki olan el-Câmi'ü's-Sahîh, sevap kazanmanın yanı sıra maddî ve mânevî sıkıntılardan, hastalıklardan ve belâlardan kurtulmak maksadıyla okunan ve hatmi yapılan bir kitaptır.⁷³

Osmanlı dinî hayatında Buhârî-i Şerîf adıyla anılarak yoğun ilgi ve hürmet gösterilen bu eser, medreselerde, camilerde, kütüphanelerde, türbelerde, orduda ve çeşitli resmî kurumlarda okunmakta idi. Öyle ki "Buhârîhân" denilen meslekî bir unvan ortaya çıkmıştır. Bu hizmeti yerine getirecek olan kişinin liyakat sahibi olmasına özen gösterilmiştir. Medrese mezunu dersiâmlar arasından imtihanla seçilen⁷⁴ Buhârîhânlar, belirlenen zaman ve mekânlarda görevlerini yapmışlar, karşılığında da kendilerine maaş verilmiştir.

Buhârî okuma geleneği, öncelikle yaygın bir biçimde camilerde icra edilmekteydi. Medreselerde müderrislik yapanlar, aynı zamanda camilerde dersiâm olarak halka Buhârî-i Şerîf okumaktaydılar. İstanbul'un bütün selâtin camilerinde Buhârî-i Şerîf, devlet eliyle kontrol edilerek okunma imkânı bulmuştur. Ayasofya Camii ve Kütüphanesi⁷⁵, Fatih Camii, Süleymaniye Camii bunların en önde gelenleri olup Hırka-i Şerîf Camii, Nûruosmaniye Camii, Bâb-ı Fetvâ, Hamidiye Türbesi, Nakşidil Vâlide Sultan Türbesi, Vâlide Camii, Beşiktaş Camii, Mecidiye Türbesi, Sultan Mustafa Türbesi Buhârî okunan mahallerdendi. İstanbul'un dışında Haremeyn başta olmak üzere Şam, Bağdat, Kerkük, Bursa, Sivas ve İzmir'de bulunan camilerde ve türbelerde de Buhârî-i Şerîf okunduğu kayıtlardan tespit edilmektedir.⁷⁶

Osmanlı toplumunda hadis okuma geleneğinin oluşum ve gelişmesinde vakıfların önemli rolü bulunmaktadır. Kadın ya da erkek her sosyal kesimden hayır sahipleri, bu ilim faaliyeti kervanında yerini almıştır. Örneğin İstanbul Beşiktaş'taki evini ve beş bin kuruşunu 1153/1740 yılında vakfeden İbrahim Efendi, günlük 5 akçe vazife ile görevlendirdiği kişinin Ayasofya-i Kebîr Camii'nde hünkâr mahfili kapısı dibinde her gün ikindi namazı sonrasında Buhârî-i Şerîf okutup itmam etmesini şart koşmuştur.⁷⁷

⁷³ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'ü's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/117.

⁷⁴ Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (Haziran 2010), 39.

⁷⁵ I. Mahmud Ayasofya Camii bünyesinde eşsiz koleksiyondan oluşan bir kütüphane kurmuştur. Padişah, ileri gelen devlet erkânı ve ulemânın da katıldığı kütüphanenin açılışı esnasında Buhârî hatmi ve duası yapılmış; ardından sırasıyla birkaç âyetin tefsiri ve birkaç hadisin nakli ile devam eden bir program icra edilmiştir. Padişah ayrıca her gün dahve-i kübrâda (öğleden bir saat evvelki vakit) Buhârî okumaları ve ayda bir hatim yapmaları için on buhârîhânı; Perşembe günleri de Sahîh-i Buhârî'den hadis nakletmek üzere ilminde mütebahhir Üsküdarî muhaddis efendiyi görevlendirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Arpaemînizâde Mustafa Sâmî vd., *Târîh-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî* (İstanbul: 1198), 174b-175a.

⁷⁶ Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", 44, 47; Örneğin II. Mahmud devrinde 1263/1847 yılında Harem-i Şerîf'de Buhârî, Şifâ ve Delâil kıraati yapanların isimleri ve aldıkları maaş listesi için bk. BOA, *EV.d*, 32282.

⁷⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil* (H. 1152-1153/M. 1740), 29/279.

Bu sahada vakıf kuranlardan bir diğeri Manastırlı Sadiye bt. Zekeriya Paşa'dır. Sadiye Hanım, 1311/1894 yılında kurduğu vakfın gelirlerini Şerif Bey Camii'nde Buhârî-i Şerif okutulmasına yöneltmiştir.⁷⁸ Yukarıda adı geçen Mehmed Fâzıl Paşa da vakfından Buhârî kıraati için fon tahsis etmiştir. Şöyle ki Saraybosna'da inşa ettirdiği medresede müderris olan kişinin her sene Şevval ayının başından itibaren her sabah namazından sonra Buhârî-i Şerif okuyup sene sonunda yani Ramazan Bayramı'nın arefe günü ikindi namazı sonrasında hatmi tamamlayarak Ebu'l-Feth Gazi Sultan Mehmed Han (Fatih Sultan Mehmed) Camii'nde duasının yapılmasını istemiştir. Hâsıl olan sevabın öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhuna, onun âl ve ashabının, Fatih Sultan Mehmed'in ve vâkıfın annesinin ruhuna bağışlanmasını, kendisi hayatta oldukça selâmeti, vefatı sonrasında da ruhaniyeti için dua edilmesini belirtmiştir.⁷⁹ Ayrıca İstanbul Süleymaniye Camii'nde Ümmügülsüm Hatun Vakfı,⁸⁰ Eyüp'te Şeyh Murad Efendi Türbesi bitişiğinde mahall-i murakabe denilen yerde Sadrazam Mustafa Paşa Vakfı⁸¹, Bursa Câmî-i Kebîr'de Cizyedârzâde Hacı Hüsâmeddin Efendi Vakfı,⁸² Manisa'da Hafsa Sultan Vakfı,⁸³ İzmir Eminzâde Camii'nde Kızıl İbrahim Mescidi Vakfı,⁸⁴ Filibe'de Sadık Paşa Vakfı,⁸⁵ Tuna vilayetine bağlı Tırnovi kazasında Arpa Emîni Hacı Ali Ağa Vakfı,⁸⁶ Osmanlı döneminde kurulup belirli bir süre faaliyette olduğu arşiv kayıtlarından tespit edilebilen Buhârî vakıflarındandır.

Bunların dışında Buhârî-i Şerif, savaş zamanlarında orduda ve vilayetlerde, camilerde müslüman askerlerin düşmana galip gelmesi için de okunurdu. Osmanlı Devleti muharebe zamanlarında askerlerin maddî teçhizat ve hazırlıklarını tamamlamanın yanı sıra mânevî yönden takviye edilmesine de önem vermiştir. Bu amaçla orduda Buhârîhânlar istihdam edilerek sefer esnasında askerlerin gazâyâ azimetlerini artırmak üzere Buhârî okunması sağlanmıştır. Orduda Buhârîhânlık uygulaması ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde birçok belge vardır. Diğer pek çok savaşta olduğu gibi 93 harbi denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı süresince Buhârî-i Şerif okunması talimatı verilmiştir. Ordu cepheye gittiğinde bu görevliler de sefere katılıp savaş boyunca vazifelerini yerine getirmişlerdir. Savaş çıkacağı zaman camilerde ve tekkelerde Buhârî okunurken bizzat ordu içinde de bu iş yerine getirilmiştir.⁸⁷

Hangi kitap olduğu belirtilmeksizin salt hadis okutmak üzere yapılan vakıflar da vardır. Ferhat Paşa, Banaluka'da yaptırdığı camide haftanın pazartesi ve perşembe günleri hadis okunması için vakıf fonu ayırmıştır. 995/1587 tarihli vakfiyede "cahilleri bilgilendirmek, gafilleri ikaz etmek üzere" bu görevi yapacak olan kişinin; takva sahibi, olgun, sözü etkili, günahlardan ve kalp

⁷⁸ Sadiye Hanım, vakfın tevliyeti hayatta oldukça kendisine vefat ettiğinde ise söz konusu camide Buhârî kıraat eden hoca efendilere şart koşturmuştur. Bk. Omerov, *Tanzimat'tan Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Makedonya'da Vakıflar*, 236, 354.

⁷⁹ *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 3/1232-1233.

⁸⁰ BOA, C.MF., 120/5972.

⁸¹ BOA, *Ali Emiri Osman III [AE.SOSM.III]*, 90/6913; C.MF., 56/2758.

⁸² BOA, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı [A.]MKT.UM.*, 5/9.

⁸³ BOA, C.MF., 136/6779.

⁸⁴ BOA, *Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III]*, 271/21708.

⁸⁵ BOA, *Hariciye Nezareti Sofya Sefareti [HR.SFR.04.]*, 520/58/1, 4.

⁸⁶ BOA, C.MF., 13/650.

⁸⁷ Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", 50-52.

hastalıklarından tedavi konusunda ehil olmasını öngörmüştür.⁸⁸ Buhârî hatimleri ya da daha genel anlamda hadis nakline dayalı olarak çeşitli ortamlarda düzenlenen etkinlikler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine ittibânın bir göstergesi; onun hayatı ve sözleriyle irtibatlı oluşun bir işaretidir.

2.6. Şifâ-i Şerîf Okuma Geleneği ve Vakıfları

Mağrib ve Endülüs sahasında yetişen Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149)⁸⁹ *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ* adlı eseri,⁹⁰ yazıldığı dönemden itibaren İslâm dünyasında büyük ilgiye mazhar olmuş, üzerinde şerh, hâşiye, tercüme türünde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Medreselerde tedrisinin yanı sıra geniş halk kitlelerine yönelik camilerde kıraat edilmiş, bilhassa Kuzey Afrika'da hastalık, düşman tehlikesi gibi zor zamanlarda okunması gelenek halini almıştır.⁹¹ Eser, Osmanlı döneminde Şifâ-i Şerîf adıyla meşhur olmuştur. Yazma ve basma pek çok nüshasının olması, esere gösterilen rağbeti ortaya koymaktadır.⁹²

Şifâ-i Şerîf, Osmanlı toplumunda, kıraati ve tanınırlığı vakıflarla yaygınlık kazanan kitaplardan biridir. Vakıf kurucuların, vakfiyelerinde okunmasını istedikleri kitaplar arasında yer almıştır. Şifâhân ya da Kârî-i Şifâ denilen görevliler, bir taraftan devletin, selâtin evkafından pay ayırarak atamasıyla diğer taraftan da diğer vakıf kurucuların vakfiyelerinde belirledikleri şartlarla görev alanı edinmişlerdir. Halep'te Hz. Zekeriyâ'nın kabri makamında,⁹³ Şam'da Emeviyye Camii'nde⁹⁴ ve Hz. Yahyâ Türbesi'nde⁹⁵, İstanbul Bayezid Camii'nde⁹⁶, Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saâdet

⁸⁸ "Vâkıf-ı mûmâ ileyh rahmetu'llâhi aleyh habîb-i ekrem hazretlerinin "efdalü's-sadakâtü te'allümi câhil ve ikâzi gâfil" kavlinin mazmûnu ile amelen sâhib-i verâ' ve sâhib-i kemâl muntazamü'l-Jusâl mü'esserü'l-makâl mecâlisü'z-zikr mâristânân-ı zünûb tedâvâ fihâ emrâzi'l-kulûb hasbî ile câmi'-i mezkûrda yevm-i isneynde veyâ yevm-i hâmisde ehâdis-i nebeviyye nakl ide âna yevmî üç akçe virile." Bk. *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 1/11; Galatasaray Ağası Bosnalı Ahmed Ağâ'nın hadis vakfı için bk. *a.g.e.*, 1/243.

⁸⁹ Kadı İyaz: Ebu'l-fazl lakabıyla meşhur olan Kadı İyaz, Cebel-i Tarık Boğazı'nın Afrika tarafındaki Sebte şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini burada aldıktan sonra Endülüs ilim merkezlerine giderek kıraat, sarf, nahiv, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ilimlerini tahsil etmiştir. Hayatı Mağrib-Endülüs arasında geçmiştir. Uzun süre bu bölgelerde kadılık yapması sebebiyle "kadı" unvanıyla anılmıştır. Çeşitli ilim dallarında birçok eseri olmakla birlikte en ünlüsü Şifâ-i Şerîf'tir. Detaylı bilgi için bk. Akif Köten, "Kadı İyaz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 269-274.

⁹⁰ Müelliften Hz. Peygamber'in (s.a.s.) değerini, O'na karşı ta'zim nasıl olması gerektiğini, O'nun şerefli mevkiine saygısızlık gösterenlerin hükmünün ne olduğunu izah eden bir kitap yazması ısrarla istenmiştir. Kadı İyaz, Şifâ-i Şerîf'i bu talepler sebebiyle kaleme aldığını belirtir. Kitap, dört bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içinde bâb ve fasıllara ayrılmıştır. Birinci bölümde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ta'zim göstermek, Allah'ın O'nu övmesi, hem sûretinin hem de sûretinin güzellikleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Allah katındaki değeri; ikinci bölümde insanların Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı sorumlulukları, yerine getirmeleri gereken haklar; üçüncü bölümde Hz. Peygamber (s.a.s.) için câiz olan ve olmayan hususlar; dördüncü bölümde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dil uzatan kimseler için gereken cezâî hükümler ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bk. Kadı İyaz, *Şifâ-i Şerîf*, çev. Naim Erdoğan - Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y), 14, 17-19.

⁹¹ M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/134-135.

⁹² Murat Gökalp, "Şifâ-i Şerîf Literatürü", *İSTEM Dergisi* 14 (Aralık 2009), 357-368.

⁹³ BOA, *TS.MA.e.*, 1267/71.

⁹⁴ BOA, *C.MF.*, 7/349.

⁹⁵ BOA, *C.EV.*, 1/12; *İ.DH.*, 988/78037.

⁹⁶ BOA, *HAT.*, 1591/53.

Odası'nda⁹⁷, Fatih Camii'nde⁹⁸, Beylerbeyi Camii'nde⁹⁹, Fetvâhâne'de (Bâb-ı Meşihat)¹⁰⁰; Eyüp'de¹⁰¹, Ayasofya-i Kebîr Camii'nde¹⁰² Sultan Abdülhamid Türbesi'nde¹⁰³, Orta Camii'nde¹⁰⁴, Bursa Camii-i Kebîr'de¹⁰⁵, Tırnovi'de¹⁰⁶, Bolu Eski Camii'nde¹⁰⁷, Kastamonu Nasrullah Kadı Camii'nde¹⁰⁸, Tarsus Nur Camii'nde¹⁰⁹ Mısır, Mekke ve Medine'de¹¹⁰ vakıfların istihdam ettiği şifâ-i şerif görevlilerinin olduğu bilinmektedir.

Şifâ-i Şerîf, yukarıda zikredilen Buhârî kıraatinde olduğu gibi vakıfların faaliyet alanı dışında değerlendirilebilecek ordu ve karargâhlarda da icra edilmiştir. Ordunun muzafferiyeti için manevî destek edinmek üzere bu tür istihdamlara gidilmiştir. Bâb-ı Seraskeri'de ve donanmada Şifâ-i Şerîf okumakla görevli memurlar bulundurulmuştur.¹¹¹ Özellikle XIX. yüzyılda meydana gelen büyük savaşlar esnasında yaşanan sıkıntıları atlatmak, selâmete çıkmak için gerek Buhârî hatmi gerek Şifâ-i Şerîf okunması önemsenmiştir. Hatta bazı durumlarda her ikisi de birlikte yapılmıştır.

3. Müessese Vakıfları: Dârülhadisler

Arapça ev, yer anlamındaki "dâr" ile "hadis" kelimesinin birleşiminden oluşan dârü'l-hadis, hadis okutulan yer demektir. İslâm tarihinde hadis tedrisinin yapıldığı kurumlara dârülhadis denilmiştir. Aynı anlamda dârü's-sünne, dârü's-sünneti'n-nebeviyye tabirleri de kullanılmıştır. Müslümanlar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmete bıraktığı hadis/sünnet mirasını ilk zamanlardan itibaren camilerde ve evlerde oluşturdukları ilim meclisleri vasıtasıyla ta'lim ve tedris etme yoluna gitmişlerdir. Vakıf kurumları olarak medreselerin doğuşunda söz konusu ilim faaliyetlerinin rolü olmuştur. Nitekim Nişabur'da IV/X. asırda hadis eğitim ve öğretim faaliyetine tahsis edilen Dârüssünneleler, aynı zamanda ilk medreseleri teşkil etmektedir. Dârülhadis adı altında ilk ilmi kurum ise, Şam'da Nureddin Mahmud Zengi (1146/1174) tarafından Dârü'l-hadis'i'n-Nûriyye adıyla kurulmuştur. Eyyübîler ve Memlûklüler devirlerinde Suriye ve Mısır'da dârülhadislerin sayısı artmıştır.¹¹² Şam, Kahire ve Bağdat'ta dârülhadislerin yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde

⁹⁷ BOA, MB.İ., 8/98.

⁹⁸ BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* [A.}MKT.NZD.], 67/62.

⁹⁹ BOA, *Evkaf Berat* [EV.BRT.], 111/10.

¹⁰⁰ BOA, AE.SMHD.II, 12/695.

¹⁰¹ BOA, EV.BRT., 198/13.

¹⁰² BOA, C.MF., 28/1395.

¹⁰³ BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî* [HR.MKT.], 607/44.

¹⁰⁴ BOA, HAT., 229/12783.

¹⁰⁵ BOA, AE.SSLM.III, 433/24684.

¹⁰⁶ BOA, C.MF., 13/650.

¹⁰⁷ BOA, C.MF., 37/1809

¹⁰⁸ BOA, İ.DH., 306/19466.

¹⁰⁹ BOA, A.}MKT.UM., 424/88.

¹¹⁰ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri* [TS.MA.d.], 1696.

¹¹¹ BOA, İ.DH., 397/26294; *Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı* [A.}MKT.MHM.], 112/89; İ.DH., 428/28297; 643/44732; A.}MKT.NZD., 146/98.

¹¹² Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/527-528.

Anadolu'da da Selçuklu beylerinin himayesinde Çankırı, Sivas ve Konya gibi şehirlerde dârülhadisler inşa edilmiştir.¹¹³

Dârülhadisler, genel müfredatlı diğer medreselerden farklı olarak hadis alanında özel eğitim veren ilim merkezleridir. Bunlar gibi Kur'ân-ı Kerîm kıraat ve ta'limi için dârülkurrâ, tıp eğitimi için dârüttıb medreseleri de kendi alanlarında ihtisas kurumlarıydı. Osmanlılara Anadolu Selçuklu kültüründen intikal eden dârülhadis uygulaması, ilk örneklerini kuruluş devrinde göstermiştir. II. Murad'ın yaptırdığı Edirne Dârülhadisi bunların en meşhur olanıdır.¹¹⁴ Kânûnî zamanında Süleymaniye Külliyesi bünyesinde bir dârülhadis yapıncaya kadar Osmanlı medrese sisteminin en üst basamağını Edirne Dârülhadisi oluşturmuş, Süleymaniye Dârülhadisi yapıncaya bu pâyeye ona geçmiştir.¹¹⁵

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul ve dışında pek çok dârülhadis inşa edilmiştir.¹¹⁶ Özellikle Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme devirlerini yaşadığı XVII. ve XVIII. asırlarda dârülhadislerin yaygınlaştırıldığı görülmektedir.¹¹⁷ Başta padişahlar olmak üzere, vâlîde sultanlar, sadrazamlar ve ulemâ, vakıf tesislerinde dârülhadislere yer vermişlerdir. Evliya Çelebi'nin anlatımıyla Eyüp, Galata ve Üsküdar'da 135 dârülhadis vardı.¹¹⁸ Ancak bu dönemlerde yapılan dârülhadisler, ihtisas medresesi ayarında olmamıştır. Diğer genel medreseler gibi dârülhadislerin de ibtidâîsinden âlîsine kadar her kademedede olanı yapılmıştır. Bununla birlikte müfredatlarında hadis ilmi başta olmak üzere tefsir ve onunla ilgili derslerin de olduğu bu kurumlar,¹¹⁹ dârülhadis adıyla meşhur olmuşlardır. Süleymaniye Külliyesi'nden sonra yapılan külliyelerde mihver eğitim kurumu olan dârülhadisler, genellikle dârülkurrâ ve hankâh ile birlikte konumlandırılmıştır.¹²⁰

¹¹³ Ali Yardım, "Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda Dârülhadis)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/529-530.

¹¹⁴ Bu dönemde İznik'de Hayreddin Paşa'nın (ö. 789/1387) vakfı olan bir dârülhadisin olduğu bilinmektedir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974), 23; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, haz. Hüseyin Algül vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009), 2/175-176.

¹¹⁵ Ali Yardım, "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler", *Ekrem Hakkı Ayverdi Kitabı* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995), 116.

¹¹⁶ Bursa'da kurulduğu bilinen dârülhadisler şunlardır: Ca'feriye, Dâye Hatun, Kiremitçi Sinan Bey, Erzincanlı Hüseyin Efendi, Lütfullah Bey Çelebi, Veli Halife, Şeyhülislâm Mehmed Efendi, Muallimzâde Ahmed Efendi, Sûfi Mehmed Bey, Kaşıkçıoğlu. Bk. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/259, 3/25.

¹¹⁷ Köprülü Mehmed Paşa gibi Kadızâdelilere karşı mücadelede öne çıkan sadrazamlar, medreselerden ümit kesip alternatif müessese olarak dârülhadislere yönelmişler ve bu müesseselerin yapımını desteklemişlerdir. Bk. Yardım, "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler", 118-119.

¹¹⁸ Bu rakama diğer medreselerin de dâhil edildiği tahmin edilmektedir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, 1988), 17; İstanbul'da kurulmuş dârülhadislerin bir kısmı hakkında bk. Hür Mahmut Yücer, "İstanbul'da Hadis Sevgisi: Darülhadisler ve Buhârîhanlık Geleneği", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 5/ 220.

¹¹⁹ İbrahim Kutluay, "Osmanlı Döneminde XVI ve XVII. Yüzyıllarda Kurulan Dârülhadislerin Müfredatı, İlmî Seviyeleri ve Kadızâdeliler Hareketinin Dârülhadislerin Çoğalmasındaki Rolü", *Mizanü'l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi* 9 (Aralık 2019), 17-18.

¹²⁰ Yardım, "Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda Dârülhadis)", 8/531-532; a.mlf., "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler", 112-113, 117.

XVII. yüzyılda dârülhadislerin çoğalmasının arka planında her ne kadar Kadızâdeliler hareketi gibi devrin bir takım siyasî ve sosyal koşulları zikredilse de;¹²¹ vakıf eğitim müessesesi olarak medreselerin yanı sıra dârülhadislerin açılması, ihtisas seviyesindeki dârülhadislerin medrese sisteminin en üst basamağını teşkil etmesi, müderrislerinin reîsü'l-müderrisîn sıfatıyla diğer müderrislerden yüksek maaş almaları, ayrı ve en üst pâyeye sahip olmaları, hadis eğitimine diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve onun sünnetinin ta'limi işine gösterilen ehemmiyeti ortaya koymaktadır. İhtisas düzeyinde olmayan ve asıl yaygınlık gösteren diğer dârülhadisler de toplumun her kesimine dinî değerlerin sirayet etmesinde aracı kurum işlevini görmüştür. Kırk hadis ezberletmek gayesiyle kurulan bir iki odalı ahşap yapıları dârülhadislerden, ileri seviyede hadis tedrisini hedefleyen tam teşekküllü ihtisas kurumlarına varıncaya kadar Osmanlı dârülhadislerini; Peygamber sevgisini, saygısını, ahlâkını, her seviyedeki insanlara ulaştırabilme amacıyla kurulmuş müesseseler olarak tanımlamak mümkündür.¹²²

4. Haremeyn ve Surre Vakıfları

Osmanlı toplumunda Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gösterilen muhabbet, ilgi ve hürmet, sadece onun şahsıyla sınırlı tutulmamıştır. Onun ehl-i beytine, ashabına, yaşadığı beldelere, bu beldelerin sâkinlerine de yöneltmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) soyundan gelen seyyid ve şeriflere¹²³ toplumsal hayatta üstün bir konum takdir edilmesi bir tarafa onunla soy bağı olmasa bile Mekke ve Medine'de yaşayan kimselere karşı da üst seviyede sevgi ve hürmet duyguları beslenmekteydi. Bu durum, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı duyulan samimi hissiyatın bir yansımasıdır.

Mekke ve Medine, vahyin nazil olduğu, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili hatıraları barındıran iki mukaddes belde olup müslümanların nazarında özel bir öneme sahiptir. Osmanlı hayırseverliği, Haremeyn-i Şerifeyn şeklinde adlandırılan bu beldelere kadar uzanmıştır. Başta padişahlar olmak üzere diğer hânedan mensupları, dârüssaâde ağaları, saray çalışanları, ileri gelen devlet erkânı ve her konumdan hayırsever müslümanın gönlünde yatan Haremeyn sevgisi, onları bu beldelere ve bu beldelerin insanlarına yardımlar yapmaya sevk etmiştir.

Osmanlılarda kuruluş devrinden itibaren Haremeyn'e yönelik vakıflar yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı coğrafyasının her tarafında bu amaçla vakıflar kurulmuş, böylece zamanla Haremeyn vakıfları denilen geniş bir hizmet sahası oluşmuştur. Haremeyn vakıflarını mahiyeti itibariyle; müstakil vakıflar, başka bir vakıfla ilişkili olanlar ve zürri vakıflar şeklinde üç ana grupta ele almak mümkündür. Hizmet alanları çok daha çeşitlilik arz etmektedir. Su, kisve, hac ibadeti, imar, onarım, eğitim-öğretim, beslenme, sağlık, temizlik hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için vakıflar

¹²¹ Dârülhadislerde hadis ve tefsir dersleri okutulmuş geleneğe dayalı bir İslâm anlayışının hâkim kılınması hedeflenmiştir. Ayrıca İslâm kültürünün yaygınlaştırılması, devlet, aydın ve halk arasında uzlaşmanın sağlanması ve yönetime sadakatin devam ettirilmesi gibi amaçlar da gözetilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kutluay, "Osmanlı Döneminde XVI ve XVII. Yüzyıllarda Kurulan Dârülhadislerin Müfredâtı, İlmî Seviyeleri ve Kadızâdeliler Hareketinin Dârülhadislerin Çoğalmasındaki Rolü", 41-43.

¹²² Yardım, "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler", 118.

¹²³ Seyyid; efendi, bey, önder, sahip; Şerif ise; şerefli, asil soylu, onurlu anlamlarına gelmektedir. Her ikisi de terim olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'dan doğan torunlarını ve onların soyundan gelenleri nitelemek için kullanılan unvanlardır. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/40.

kurulmuştur.¹²⁴ Bu vakıfların idare ve denetimleri, ayrı bir birim olarak Evkâf-ı Haremeyn Nezareti tarafından yürütülmüştür.¹²⁵

Haremeyn evkâfının bir kısmını surre vakıfları oluşturmaktaydı.¹²⁶ Surre sözlükte, içine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese anlamına gelmektedir. Istılâhî olarak ise, her yıl hac dönemi öncesinde Haremeyn sâkinlerine verilmek üzere gönderilen para ve diğer hediyeler için kullanılan bir terimdir.¹²⁷ Osmanlılarda başlangıcı Yıldırım Bayezid dönemine kadar uzanan bu uygulama,¹²⁸ Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethetmesiyle birlikte düzenli bir şekilde her yıl tertip edilmeye başlanmıştır. Osmanlı idaresinin Hicaz bölgesinde hâkimiyetini devam ettirdiği 400 yıl boyunca da muntazam bir şekilde icra edilmiştir.¹²⁹ İstanbul'dan başlayıp Haremeyn'de sona eren surre alayları ile götürülen hediyelerin büyük bir kısmı vakıflardan şartları gereği tahsil edilen paralardır. Ayrıca surreler arasında padişah bağışları ve halkın hediyeleri de bulunmaktaydı. Surrelerden faydalananlar; seyyid ve şerifler, Haremeyn görevlileri, ilim tâlipleri, zâviye mensupları, mücâvirler, Haremeyn halkından fakir olanlardır.¹³⁰

Her yıl gönderilen bu yardımlara katkıda bulunmak üzere surre vakfı yapanlar olmuştur. Şer'iyeye sicillerinde Haremeyn'e yönelik şartlar içeren vakıf kayıtları bulunmaktadır. Örneğin Divan kâtiblerinden Hüseyin Ağa, Evâhir-i Şevval 1035/24 Temmuz 1626 tarihinde iki bin sikke-i hasene parasını vakfetmiş, bu paranın şer'i usulle işletilip elde edilen kâr ile Medine-i Münevvere'de görevlendirdiği 20 sâlih ve mütedeyyin kişinin her gün sabah namazından sonra Ravza-i Mutahhara'da bir araya gelerek yüzer defa salavat getirmelerini, üçer İhlas ve birer defa Fâtiha sûrelerini tilâvet ederek sevabını Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve vâkıfın ruhuna ihdâ etmelerini şart koşturmuştur. Bunun mukabilinde her birine yıllık altı sikke-i hasene, ayrıca ser mahfil ücreti olana ilave dört sikke-i hasene tahsis ederek toplamda 124 sikke-i hasenenin her yıl ilgili kişilere Surre yoluyla ulaştırılmasını istemiştir.¹³¹ Sâime Hatun bt. Abdullah, Evahir-i Muharrem 1030/25 Aralık 1620'de İstanbul Emir Sinan Mahallesi'ndeki evini, Medine-i Münevvere evkâfına ilhak ederek vakfetmiştir.¹³² Peykbaşı Mustafa Ağa b. İbrahim, 1027/1618 yılında Muhtesib Karagöz

¹²⁴ Nilüfer Ateş, "1129/1717 Yılı Surre Kayıtlarına Göre Osmanlı'da Haremeyn Yardımları ve Vakıfları", *Hac Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 265-267.

¹²⁵ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Baskı, 2011), 233-240; Şit Tufan Buzpınar - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/154.

¹²⁶ Surre vakıflarının Haremeyn vakıflarından amaç yönünden bir farklı yoktur. Her ikisinde de amaç, Mekke ve Medine'yi gözetmektir. Bk. Münir Atalar, "Surre Vakıfları", X. *Türk Tarih Kongresi 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 4/1635.

¹²⁷ Şit Tufan Buzpınar, "Surre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/567.

¹²⁸ Mekke ve Medine'ye surre irsali, Abbasilerden Memlûklülere, onlardan Osmanlılara müslüman idarecilerin gelenekleştirerek yerine getirdikleri bir yardım faaliyetidir. Bk. Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 2015), 25-26, 32.

¹²⁹ Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, 31-36, 40-47- 52-109.

¹³⁰ Haremeyn vakıflarının kimler tarafından yapıldığı, vâkıfların hangi cihetlere ne kadar tahsiste buldukları ve bu husustaki ilgili vakfiye şartları detaylı bir şekilde surre defterlerine işlenmiştir. Surre defterlerindeki vakıf muhtevasının analizine dair yapılmış bir çalışma için bk. Nilüfer Ateş, "1129/1717 Yılı Surre Kayıtlarına Göre Osmanlı'da Haremeyn Yardımları ve Vakıfları", *Hac Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 259-308.

¹³¹ *İstanbul Kadı Sicilleri Evkâf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, 506-508.

¹³² *İstanbul Kadı Sicilleri Evkâf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, 308.

Mahallesi'ndeki ev ve odalarını; 1029/1620 yılında da Yoros kazasına bağlı Kanlıca kasabasındaki evini önce kendisine ve eşine meşrut kılmış, son cihet olarak da surreye ilhak edilmek üzere vakfetmiştir.¹³³ Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Piyâle Ağa, Dizdâriye Mahallesi'ndeki evini kendisine ve nesline şart koşarak nesil inkırazı halinde surreye ilave edilip Haremeyn'e gönderilmesini istemiştir.¹³⁴

Sicillerde çok sayıda zürri vakıf olup bu tür vakıfların son ciheti genellikle Haremeyn'e bilhassa da Medine fukarasına şart koşulmuştur. Vakıf kurucular, nakit para, ev, dükkân, arazi, bahçe gibi türünden gelirlerini, hayatta oldukça kendi tasarruflarında tutmaya vefatlarından sonra evlatlarına, nesil inkırazı olması durumunda da Haremeyn'e yöneltmişlerdir. Örneğin Mâhımünîr Hatun bt. Abdullah, 29 Şevval 1077/24 Nisan 1667 tarihinde İstanbul Akseki Mahallesi'ndeki evini; Fâtıma Hatun bt. Abdullah, Kalenderhâne Mahallesi'ndeki boş arazisini, hayata oldukça kendisine, vefatından sonra nesilden nesile evladına, nesli sona erdiğinde Medine fukarasına vakfetmiştir.¹³⁵ Matbah-ı Âmire tabbâhlarından Mehmed b. Abdullah, Evâil-i Zilkade 964/26 Ağustos 1557 tarihinde İstanbul'daki evlerini hayatta oldukça kendisine, vefatından sonra nesilden nesile evladına, onlardan sonra âzatlılarına ve evlatlarının âzatlılarına bırakmış, eğer zikredilenlerin nesli sona ererse de evlerin icâre gelirlerinin Medine fukarasına ulaştırılmasını istemiştir.¹³⁶

SONUÇ

Tarih boyunca pek çok faydalar ortaya koymuş olan vakıf müessesesi, Osmanlı toplumsal yaşamında Müslümanların Hz. Peygamber (s.a.s.) sevgisi etrafında biraraya gelmelerine ve kenetlenmelerine vesile olan faaliyetlere de zemin oluşturmuştur. Osmanlı vakıf kültüründe Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yönelik kurulan vakıfların incelendiği bu çalışmada, tilâvet ve kıraat vakıfları başta olmak üzere dârülhadis, Haremeyn ve surre vakıfları ile ilgili örnekler verilerek değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'i (s.a.s.) konu edinen uygulamalardan ilki olarak Kur'ân-ı Kerîm tilâveti vakıfları ele alınmıştır. Vakfiyelerde zikredilen sûre ve hatimlerin sevabının bağışlanma şartları, tatbikatta kural haline gelen bir usulün varlığını göstermektedir. O da dua edilirken ilk olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yer verilmesidir. Vakıf kurucular, hâsıl olan Kur'ân tilâvetinin ecrini önce Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhâniyetine; ardından belirli bir sıralamayla diğer müslümanlara bağışlanmasını şart koşmuşlardır. Bunun ötesinde doğrudan ve sadece Hz. Peygamber (s.a.s.) için yapılan tilâvet vakıfları da bulunmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili ikinci olarak öne çıkan vakıflar, belirli kitapları okumaya dönük olanlardır. Bunların arasında en yaygın olanı, Mevlid kıraati vakıflarıdır. Mevlid merasimleri, toplumsal hayatın en önemli etkinliklerinden biri olmuştur. Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde Mevlid vakıflarının kurulduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'le (s.a.s.) ilgili olan ve yaygın bir

¹³³ *İstanbul Kadı Sicilleri Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, 395-400.

¹³⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, 606-607.

¹³⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667)*, 791, 105.

¹³⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri 41 Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965/M. 1557-1558)*, 303-305; Nesil inkırazına bağlı diğer vakıflar için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563)*, 97; *İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği 1 (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, 69, 85, 87, 89, 91, 277-278, 279, 281, 286, 289, 293, 301,302, 303, 306, 310, 314, 315, 317, 318. Bu şekilde sadece mezkûr defterde dahi yüzden fazla vakfiye bulunmaktadır.

şekilde kıraat edilen diğer kitaplar; Muhammediyye, Delâil-i Hayrât, Mi'râciyye, Buhârî-i Şerîf ve Şifâ-i Şerîf olup bunların her biri için vakıf şartlarının getirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Mezkûr kitaplardan üçü Osmanlı İslâm kültürünün ürünleridir. Bunlar, Mevlid, Muhammediyye ve Mi'râciyye'dir. Her biri manzum formda yazılmış bu edebî eserlerde Hz. Peygamber (s.a.s.), övgülü ifadelerle ve duygusal bir üslupla anlatılmaktadır. Mevlid ve Muhammediyye'nin, Mevlid kandillerinde; Mi'râciyye'nin Mi'rac gecelerinde icrası gelenekleşmiş olmakla birlikte özellikle Mevlid diğerlerinden farklı bir şekilde her mübarek gün ve gecede; ayrıca toplumun önem atfettiği zaman dilimlerinde (doğum, vefat gibi) okunur hale gelmiştir. Buhârî-i Şerîf, Sünnî İslâm dünyasında muteber hadis kitaplarının ilki olup aynı zamanda dinin Kur'ân'dan sonraki ikinci dayanağı olan sünnetin derc edildiği bir kaynaktır. Müslümanlar, muhtevasının sahihliği konusunda müttefik oldukları bu kitaba büyük kıymet vermişlerdir. Kitaba gösterilen ilgi, Buhârî okuma geleneğini ortaya çıkarmıştır. Öyle ki Buhârî-i Şerîf kıraatleri, vakıfların hizmet alanlarından biri olmuştur. Delâil ve Şifâ kitapları ise Kuzey Afrika topraklarında üretilmiş eserler olmakla birlikte Osmanlı coğrafyasında da yayılma imkânı elde etmiş ve vakfa konu olmuşlardır.

Fiziki varlıklarıyla hemen kendilerini belli eden müessese vakıflarına nispetle tilâvet ve kıraat vakıfları pek dikkat çekmemektedir. Oysaki Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, hatim, mevlid, hadis nakli, dua merkezli yapılan programlar, aynı zamanda bir eğitimi içermekteydi. Bu yönüyle toplumun dinî hayatına birçok katkı sağlamışlardır. Eğer toplumda bir katkısı ve karşılığı olmasaydı şeyhülislâmdan kadınlara, padişahın saray görevlilerine, sûfilerden sıradan insanlara kadar müslümanlar tarafından sahiplenilip devam ettirilmeleri mümkün olmayacaktı. Söz konusu faaliyetler, müslümanların dinî duyarlılıklarının canlı kalmasına vesile olması açısından önem taşımaktadır. Kıraat edilen kitapların bir kısmı, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dua, salat ve selâma yönendirirken bir kısmı da onu anlatan, tanıtan, tavsiyelerini bildiren bilgi birikimi ile müslümanların temas halinde olmasını sağlamıştır. Yükseköğrenim karşılığında olan medreselerde eğitim görenlerin sınırlı olduğu bir toplumda temel dinî bilgiler noktasında geniş halk kitlelerinin eğitilmesi işlevi camiler ve tekkeler üzerinden olmuştur. Gerek bu mekânlarda gerekse bunların dışında icra edilen kıraat etkinlikleri; bilginin yayılması, dinî kültürel çerçevenin oluşması, yaygınlaştırılması ve sürekliliğinin sağlanması açısından işlev görmüştür. Vakıfların ebedîliği ilkesi, tilâvet ve kıraat vakıflarıyla oluşturulan kültürel çerçevenin, asırlar boyunca tekrar eden bu etkinliklerle sürdürülmesini sağlamıştır. Müessese vakıfları şehirlerin fizikî yapısını değiştirip dönüştürdükleri gibi kıraat vakıfları da kültürel ve dinî gelenekleri şekillendirmiş ve dönüştürmüştür. Başkentte icra edilen kıraat vakıflarının birbirine yakın dönemlerde Balkanların çeşitli yerlerinde de tatbik edilmiş olması bunun delilidir. Osmanlı İslâm kültürünün bu coğrafyalarda tutunmasında söz konusu vakıfların belirleyici rolü olmuştur. Diğer bir ifadeyle vakıflar, kültürel bütünlüğün teşekkülüne de katkı sağlamışlardır. Söz konusu kıraat geleneklerinin devamlılığının sağlanması için görevlilere vakıflardan fon ayrılmış, onlar da geçimlerini vakıflardan aldıkları maaşlarla temin etmişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili vakıfların tamamı tilâvet ve kıraat vakıfları ile sınırlı değildir. Müessese vakıflarından dârülhadisler ile Haremeyn ve surre vakıfları bu kapsamda dikkate alınması gereken vakıf türleridir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinin tedris ve ta'limi yolunda

hizmet veren dârülhadisler, başlangıçta ihtisas müessesesi niteliğinde ve az sayıda bulunurken XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıları artırılmış ve İstanbul dışında taşrada da yaygınlaştırılmıştır. Bunlar ihtisas derecesinde olmayıp hadis ve tefsir ağırlıklı olmak üzere her seviyeden ilim talibine hizmet verecek eğitim kurumları olarak faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte gerek ihtisas düzeyinde olanlar gerek diğerleri, nebevî ilkelerin sosyal hayatta yerleşmesinde etkili olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı Mekke ve Medine'ye yönelik vakıflar, Haremeyn vakıfları adıyla nitelendirilmiştir. Osmanlı döneminde bu iki beldenin gerek imarı gerekse fakir ve gariplerinin korunup kollanması için sayısız vakıflar kurulmuştur. Tüm bu vakıf faaliyetleri, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) duyulan muhabbet ve hürmetin bir neticesi olarak zuhur etmiştir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

Ali Emiri Abdülhamid I [AE.SABH.I.]. 184/12214.

Ali Emiri Mahmud II [AE.SMHD.II]. 123/10102; 12/695.

Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III]. 271/21708.

Ali Emiri Osman III [AE.SOSM.III]. 90/6913.

Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III]. 344/19813; 433/24684.

Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.]. 4338/325324.

Cevdet Evkaf [C.EV.]. 564/28492; 242/12092; 46/2267, 244/12155; 592/29857; 229/11401; 156/7763; 231/11547; 655/33019; 1/12.

Cevdet Maarif [C.MF.]. 123/6115; 135/6718; 146/7275; 37/1809; 15/750; 120/5972; 56/2758; 136/6779; 13/650; 7/349; 28/1395. 13/650; 37/1809.

Dahiliye Mektubi Kalemî [DH.MKT.]. 898/25.

Evkaf Berat [EV.BRT.]. 111/10; 198/13.

Evkaf Defterleri [EV.d]. 17453; 40541; 32282.

Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV. VKF.]. 19/1.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî [HR.MKT.]. 607/44.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti [HR.SFR.04.]. 520/58/1, 4.

Hatt-ı Hümayun [HAT.]. 683/33229, 637/31382; 207/10914, 264/15268, 179/8050, 228/12743, 635/31338, 672/32911, 645/31642; 1591/53; 229/12783.

Hazine-i Hassa İradeler [HH.İ.]. 230/121.

İbnülemin Hatt-ı Hümayun [İE.HAT.]. 6/545.

İrade Dahiliye [İ.DH.]. 86/4320; 988/78037; 306/19466; 397/26294; 428/28297.

İrade Meclis-i Vala [İ.MVL.]. 303/12456; 303/12456.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. 12/125, 333/27, 983/51.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri [MB.İ.]. 2/66; 12/136; 8/98.

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyeye Müdüriyeti [ML.EEM.]. 430/57.

Meclis-i Vala [MVL.]. 327/10; 750/1.

Sadaret Meclis-i Vala Evrakı [A.}MKT.MVL.]. 33/93.

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı [A.}MKT.MHM.]. 112/89; 643/44732.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.}MKT.NZD.]. 67/62; 146/98.

Sadaret Umum Vilayat Evrakı [A.}MKT.UM.]. 5/9; 424/88.

Şura-yı Devlet [ŞD.]. 125/3.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS.MA.d.]. 1696.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e.]. 1119/26; 1267/71.

Yıldız Hazine-i Hassa [Y.PRK.HH.]. 22/64.

Yıldız Hususi Maruzat [Y.A.HUS.]. 347/54.

Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı [Y.PRK.MŞ.]. 3/18.

Yıldız Mütenevvi Maruzat [Y.MTV.]. 15/15.

Bursa Şer'iyeye Sicilleri BŞS A 8 291b; A 58 4a, 6a, 8b, 26a, 62a, 64a-b; A 94 161b; B 39 71a; B 79 3b; B 92 7a; B 117 95a; B 158 76a; B 202 16a, 43b, 49a, 62a; B 189 85b; B 240 62b; B 245 13b; C 1/18b.

Akar, Metin. "Nâyî Osman Dede ve Mi'râciye'si". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Mart 1981), 1-16.

Akar, Metin. *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 1980.

Akyol, İbrahim. "Sohbet Geleneğinde Muhammediye'nin Yeri". *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yaren Sempozyumu 02-04 Nisan 2016 Bildiriler*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, 2016, 23-30.

Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (Haziran 2010), 33-67.

Arpaemînzâde Mustafa Sâmi vd. *Târih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhi*. İstanbul: 1198.

Arpaguş, Hatice Kelpetin. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

Atalar, Münir. "Surre Vakıfları". *X. Türk Tarih Kongresi 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler*. 4/1635-1640. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

Atalar, Münir. *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 2015.

Ateş, Nilüfer. *Kuruluş, İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2021.

Ateş, Nilüfer. "1129/1717 Yılı Surre Kayıtlarına Göre Osmanlı'da Haremeyn Yardımları ve Vakıfları". *Hac Tarihi*. 259-308. Ankara: TDV Yayınları, 2021.

Başol, Samettin. *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Bosna Hersek Vakfiyeleri. ed. Mevlüt Çam-Rahman Ademi. 3 cilt. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016.

- Bozkurt, Nebi. "Dârülhadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bursa Vakfiyeleri-I. haz. Hasan Basri Öcalan vd. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Buzpınar, Şit Tufan - Mustafa Sabri Küçükaşçı. "Haremeyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/153-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Buzpınar, Şit Tufan. "Surre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/567-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çalışkan, Basri. "XIX. Yüzyılda Köstendil Tekkeleri Gelir ve Giderleri". *Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan*. ed. Ahmet Kala, İsmail Güleç, Ömer Said Güler. 119-129. İstanbul: VAKAR Yayınları, 2020.
- Erguner, Süleyman. "Osman Dede, Nâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/461-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Esad Efendi. *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1979.
- Eyice, Semavi. "Eyüp Sultan Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/9-12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Gökalp, Murat. "Şifâ-i Şerif Literatürü". *İSTEM Dergisi* 14 (Aralık 2009), 353-370.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Baskı, 2011.
- Heybeli, Hacer. *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Manisa Vakıfları (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Hızlı, Mefail. "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlılarda Hz. Peygamber Sevgisi". *Diyanet İlmi Dergi (Peygamberimiz Hz Muhammed Özel Sayı)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2003. 519-526.
- Hızlı, Mefail. "Mevlid'e Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler". *Süleyman Çelebi ve Mevlid Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri*. ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli. 43-50. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2007.
- İsmail Belig. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*. Bursa: Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1302.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri 69 Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153/M. 1740)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

- İstanbul Kadı Sicilleri 41 Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* (H. 964-965/M. 1557-1558). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H. 970-971/M. 1563). haz. Mehmet Akman. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri 45 Eokâf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil* (H. 1016-1035/M. 1608-1626). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 100 Eokâf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil* (H. 1300-1301/M. 1883-1884). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil* (H.981-1000/M.1573-1591). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.
- Kadı İyaz. *Şifâ-i Şerîf*. çev. Naim Erdoğan - Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kara, Mustafa. "Mirâc Mirâciye ve Bursalı Safiye Hatun'un Vakfiyesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 25-40.
- Karataş, Ali İhsan. "XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Ocak 2001), 209-230.
- Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları". *İSTEM Dergisi* 11 (Aralık 2008), 47-77.
- Kastamonulu Latîfî. *Tezkire-i Latîfî*. Dersâadet: İkdâm Matbaası, 1314.
- Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*. haz. Hüseyin Algül vd. 4 cilt. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- Köten, Akif. "Kadı İyaz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 269-278.
- Kutluay, İbrahim. "Osmanlı Döneminde XVI ve XVII. Yüzyıllarda Kurulan Dârülhadislerin Müfredâtı, İlmî Seviyeleri ve Kadızâdeliler Hareketinin Dârülhadislerin Çoğalmasındaki Rolü". *Mizanü'l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi* 9 (Aralık 2019), 13-49.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. "Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mehmed Mecdî Efendi. *Terceme-i Şakâik-i Nu'mâniye*. İstanbul: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, 1269.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr en-Nâsır. 8 cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1433/2012.

- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi. *Tuhfe-i Hattâtîn*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Omerov, Mumin. *Tanzimat'tan Osmanlı Hâkimiyeti'nin Sonuna Kadar Makedonya'da Vakıflar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Şeker, Mehmet. "Mevlid (Osmanlılar'da Mevlid Törenleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/479-480. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Telli, Hasan. *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Timurtaş, Faruk K. *Mevlid Süleyman Çelebi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Uludağ, Süleyman. "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman. "Delâilü'l-Hayrât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uzun, Mustafa. "Mi'râciyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/135-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, 1988.
- Yardım, Ali. "Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda Dârülhadis)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/529-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yardım, Ali. "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler", *Ekrem Hakkı Ayverdi Kitabı*. 59-119. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995.
- Yazıcıoğlu Mehmed. *Muhammediye*. haz. Amil Çelebioğlu. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Yasin. *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Yücer, Hür Mahmut. "İstanbul'da Hadis Sevgisi: Darülhadisler ve Buhârîhanlık Geleneği". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din*. ed. Coşkun Yılmaz. 5/215-221. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.